

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Nr. 20-2/2025

CLASSICA & CHRISTIANA

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

Classica et Christiana

Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine

Fondator: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

Classica et Christiana

Periodico del Centro di Studi Classici e Cristiani

Fondatore: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Comitetul științific / Comitato scientifico

Moisés ANTIQUEIRA (Universidade Estadual do Oeste do Paraná)
Sabine ARMANI (Université Paris 13-CRESC - PRES Paris Cité Sorbonne)
Immacolata AULISA (Università di Bari Aldo Moro)
Andrea BALBO (Università degli Studi di Torino)
Antonella BRUZZONE (Università degli Studi di Sassari)
Livia BUZOIANU (Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța)
Claudio César CALABRESE (Universidad Panamericana - Campus Aguascalientes)
Dan DANA (Centre National de la Recherche Scientifique/HiSoMA (UMR 5189), Lyon)
Beatrice GIROTTI (Alma Mater Studiorum - Università di Bologna)
Maria Pilar GONZÁLEZ-CONDE PUENTE (Universidad de Alicante)
Attila JAKAB (Civitas Europica Centralis, Budapest)
Fred W. JENKINS (University of Dayton)
Domenico LASSANDRO (Università di Bari Aldo Moro)
Carmela LAUDANI (Università della Calabria)
Patrizia MASCOLI (Università di Bari Aldo Moro)
Dominic MOREAU (Université de Lille)
Sorin NEMETI (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)
Evalda PACI (Centro di Studi di Albanologia, Tirana)
Vladimir P. PETROVIĆ (Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)
Luigi PIACENTE (Università di Bari Aldo Moro)
Sanja PILIPOVIĆ (Institute of Archaeology, Belgrade)
Mihai POPESCU (C.N.R.S. - ANHIMA, Paris)
Julijana VISOČNIK (Archdiocesan Archives of Ljubljana)
Heather WHITE (Classics Research Centre, London)

Comitetul de redacție / Comitato di redazione

Claudia TĂRNAUCEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Nelu ZUGRAVU, director al Centrului de Studii Clasice și Creștine
al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
(*director responsabil / direttore responsabile*)

Correspondența / Corrispondenza:

Prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU
Facultatea de Istorie, Centrul de Studii Clasice și Creștine
Bd. Carol I, nr. 11, 700506 - Iași, România
Tel. ++40 232 201634 / Fax ++40 232 201156
e-mail: nelu@uaic.ro

Toate contribuțiile sunt supuse unei duble analize anonime (*double-blind peer review*), efectuate de specialiști români și străini.

All contributions are subject to a double anonymous analysis (*double blind peer review*), carried out by Romanian and foreign specialists.

La redazione sottopone preliminarmente tutti i contributi pervenuti a un procedimento di doppia lettura anonima (*double-blind peer review*) affidato a specialisti romeni e stranieri.

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

Classica et Christiana

**20/2
2025**

**Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a
Imperiului Roman în cultura română contemporană*
(Iași, 14-16 noiembrie 2024)**

editate de

Nelu ZUGRAVU și Ionuț NISTOR

Tehnoredactor: Nelu ZUGRAVU

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
700511 - Iași, tel./fax ++ 40 0232 314947

SUMAR / INDICE / CONTENTS

SIGLE ȘI ABREVIERI – SIGLE E ABBREVIAZIONI / 9

Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a Imperiului Roman în cultura română contemporană*

(Iași, 14-16 noiembrie 2024)

Programul colocviului [The colloquium program] / 11

Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Vestigii romane pe mărcile poștale românești din perioada regimului comunist [Roman antiquities on Romanian postage stamps during the Communist regime] / 17

Roxana-Gabriela CURCĂ, Epigraphic Latin in Romanian studies in post-war period / 43

Dan DANA, Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei [Another interwar Latinism: French-speaking descendants of Rome] / 53

Gabriela E. DIMA, Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu [Ancient Rome as seen by Liviu Rebreanu] / 85

Theodor GEORGESCU, Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche [The image of Rome in Romanian culture through the eyes of ancient Greek writers] / 97

Marian I. HARIUC, „Și în România se lucrează în vederea sărbătoririi lui Ovidiu”. Bimilenarul nașterii lui Publius Ovidius Naso (1957-1958) [In Romania, Work is also being done in Preparation for the “Celebration of Ovid”: The Bimillenary of the Birth of Publius Ovidius Naso (1957-1958)] / 111

Emanuela ILIE, “Amo, amas, amat...” (1943) de V. Beneș: o distopie totalitară curajoasă, cu un roman și mulți (alți) barbari [“Amo, amas, amat...” (1943) by V. Beneș: a courageous totalitarian dystopia, with a Roman and lots of (other) barbarians] / 131

Gheorghe IUTIȘ, Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948 [The history of Rome in school textbooks from the period 1920-1948] / 149

Sorin NEMETI, Școala de arheologie de la Cluj și studiul religiei romane din Dacia [The archaeology School from Cluj and the study of Roman religion in Dacia] / 159

Ionuț NISTOR, Italian language and civilization at the University of Iași in the first half of the 20th century / 171

Adriana PANAINTE, Provincia Moesia Inferior în istoriografia românească de la Vasile Pârvan la tratatul de *Istoria Românilor* (2001) [The province of Moesia Inferior in Romanian historiography from Vasile Pârvan to the *History of the Romanians* (2001)] / 181

Bogdan POPA, Despre trecutul unui cuvânt. „Daciada”, de la titlu de epopee la competiție sportivă [On the past of a word. “Daciada”, from epos title to sports competition] / 207

Nelu ZUGRAVU, Claudia TĂRNĂUCEANU, Ediții din autorii latini în perioada comunistă – exigențe profesionale, concesiile ideologice [The editions of Latin authors during the Communist period – professional requirements, ideological concessions] / 217

STUDII – STUDI /

Immacolata AULISA, Antichi itinerari di pellegrinaggio al Santuario di San Michele sul Gargano [Ancient pilgrimage routes to the Sanctuary of Saint Michael on the Gargano] / 257

Francesco BOTTI, L'immagine dei Visigoti nella *Cronaca* di Idazio [The description of the Visigoths in the *Chronicle* of Hydatius] / 291

Antonella BRUZZONE, Un capitolo di storia degli studi del Novecento sulla poesia bucolica greca e latina [A chapter of the history of twentieth-century studies on Greek and Latin bucolic poetry] / 309

- Maria Carolina CAMPONE, *Mare undique et undique caelum*: il *topos* del viaggio in mare nell'epistola 49 di Paolino di Nola [*Mare undique et undique caelum*: the *topos* of the sea voyage in Paulinus of Nola's Epistle 49] / 325
- Dalila D'ALFONSO, *Ut iugum continet sirpiculos*: a proposito di 'sirpi' e transumanza in Varro *rust.* 2,2,9 [*Ut iugum continet sirpiculos*: on 'sirpi' and transhumance in Varro *rust.* 2.2.9] / 347
- Beatrice GIROTTI, Pratiche di discredito dalla storiografia pagana del IV secolo d.C.: *muliebritas* vs. *virilitas* nelle rappresentazioni di potere [Practices of discredit in 4th century AD pagan historiography: *muliebritas* vs. *virilitas* in representations of power] / 365
- Alessandro LAGIOIA, "*O misera domus Herculea*": un contributo inedito alla fortuna umanistica del mito di Ercole [*O misera domus Herculea*": an unpublished contribution to the humanistic reception of the myth of Hercules] / 385
- Carmela LAUDANI, Del buon uso della lira: Ermes (Hom. 4) e Teutra (Sil. 11, 288-482) [The good use of the lyre: Hermes (Hom. 4) and Teuthras (Sil. 11, 288-482)] / 421
- Patrizia MASCOLI, Aldelmo di Malmesbury epistolografo [Aldhelm of Malmesbury, epistolographer] / 431
- Manuela MONGARDI, Nuove forme di rappresentazione delle *Augustae* nel III secolo d.C.: il caso dei miliari [New forms of representation of the *Augustae* in the third century AD: the case of milestones] / 443
- Roberto MONTEFINESE, Between sword and cross: the christianization of Roman military culture from persecution to symbolic transformation / 467
- Fabrizio PETORELLA, *Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Cecità e guarigione nella *Vita di Severino* di Eugippio [*Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Blindness and healing in Eugippius' *Life of Severinus*] / 489

Vladimir P. PETROVIĆ, A new votive Roman inscription from Rogatica dedicated to Liber Pater (East Dalmatia) / 509

Daniela SCARDIA, *Audacter facio*: il confronto tra santi nell'*Hom. 6 in Is.* 1-2 di Origene [*Audacter facio*: The comparison between saints in Origen's *Homily 6 on Isaiah* 1-2] / 517

Enrico SIMONETTI, *Lacrimae sua verba sequuntur*: Pathos elegiaco e reticenza emotiva nell'*Eroide* di Ipermestra [*Lacrimae sua verba sequuntur*: Elegiac pathos and emotional reticence in the *Herois* of Hypermnestra] / 551

CRONICA – CRONACA / 567

PUBLICAȚII – PUBBLICAZIONI / 571

SIGLE ȘI ABREVIERI / SIGLE E ABBREVIAZIONI*

<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
<i>AIIAI</i>	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
<i>AISC</i>	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj.
<i>ANRW</i>	<i>Ausstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , Berlin-New York.
<i>AȘUI.Istorie</i>	<i>Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași</i> , S.N., Istorie.
<i>BSAS</i>	<i>Bulletin de la Société archéologique de Sousse</i> , 1903-
<i>CCSL</i>	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout, 1953 sqq.
<i>CSEL</i>	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Vienna-Leipzig, 1860 sqq.
<i>DACL</i>	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i>
<i>EDR</i>	<i>Epigraphic Database Rome</i> .
<i>GCS</i>	<i>Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte</i> , Leipzig-Berlin.
<i>PCBE</i>	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i> , éd. par A. Mandouze et al., 4 voll., Paris-Rome 1982-2013.
<i>PIR</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> .
<i>PL</i>	<i>Patrologia Latina</i> .
<i>RRMAM</i>	D. French, <i>Roman Roads and Milestones of Asia Minor</i> , Vol. III, British Institute at Ankara, 2012-2016.
<i>SAI</i>	<i>Studii și Articole de Istorie</i> , București.
<i>SC</i>	<i>Sources Chrésiennes</i> , Paris-Lyon.
<i>SCIVA</i>	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , București.
<i>TD</i>	<i>Thraco-Dacica</i> , București.
<i>ThLL</i>	<i>Thesaurus linguae Latinae</i> .

* Cu excepția celor din *L'Année Philologique* și *L'Année Épigraphique* / Escluse quelle segnalate da *L'Année Philologique* e *L'Année Épigraphique*.

UNIVERSITATEA
„ALEXANDRU IOAN CUZA”
din IAȘI

FACULTATEA de
ISTORIE

Primăria
Municipiului
Iași

CSCC
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
Receptarea Romei și a Imperiului Roman
în cultura română contemporană

ORGANIZATORI

PROF. UNIV. DR. NELU ZUGRAVU

CONF. UNIV. DR. IONUT NISTOR

Iași, 14-16 noiembrie 2024

Sala H1 (Corp H) / Facultatea de Istorie

**PROIECT FINANȚAT DE PRIMĂRIA MUNICIPIULUI IAȘI PRIN
H.C.L. NR. 61/28.02.2024**

PROGRAM**Joi, 14 noiembrie 2024****14.00-16.00**Moderator: **Nelu ZUGRAVU****14.00-14.30:** Deschiderea colocviului; salutul organizatorilor:

Dl. Mihai CHIRICA, Primarul Municipiului Iași

Dl. Liviu MAHA, Rectorul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Lucrețiu-Ion BÎRLIBA, Decanul Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Florian MATEI-POPESCU, Președintele Asociației Societatea de Studii Clasice din România

Dl. Nelu ZUGRAVU, Directorul Centrului de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Orationes inaugurales**14.30-15.00:** Cătălin TURLIUC, Iași, *Discurs istoric și post-adevăr în contextul moștenirii lăsate de lumea romană***15.00-15.30:** Emanuela ILIE, *De la distopia interbelică la policier-ul contemporan. (Re)inventări narative ale unei scheme consacrate, cu romani și (alți) barbari***15.30-16.00:** Discuții**16.00-16.30:** Pauză**16.30-18.30*****Historica (I)***Moderator: **Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ****16.30-17.00:** Gheorghe IUTIȘ, *Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948***17.00-17.30:** Ovidiu-Iulian SANDU, *Imperiul Roman în scrieri politice din perioada comunistă (1965-1989)***17.30-18.00:** Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, *Dacia și Roma în scrierile părintelui Dumitru Stăniloae***18.00-18.30:** Discuții**18.30:** Cocktail

Vineri, 15 noiembrie 2024**9.00-11.00*****Philologica***Moderator: **Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU****9.00-9.30:** Theodor GEORGESCU, *Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche***9.30-10.00:** Nelu ZUGRAVU, Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, *Ediții din autorii latini în perioada comunistă - exigențe profesionale, concesiile ideologice***10.00-10.30:** Roxana-Gabriela CURCĂ, *Latina epigrafică în cercetarea românească postbelică***10.30-11.00:** Discuții**11.00-11.15:** Pauză**11.15-13.00*****Scholastici***Moderator: **Ionuț NISTOR****11.15-11.45:** Dan DANA, *Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei***11.45-12.15:** Cătălin BOTOȘINEANU, *O competiție simbolică uitată. Bursierii ieșeni ai Școlii Române din Roma în perioada interbelică***12.15-12.45:** Iulian Cătălin DĂNILĂ, *Fascinația Romei printre bursierii Școlii Române de la Roma***12.45-13.00:** Discuții**13.00-15.00:** Pauză**15.00-16.30*****Postclassica***Moderator: **Bogdan CEOBANU****15.00-15.30:** Ionuț NISTOR, *Limba și civilizația italiană la Universitatea ieșeană în prima jumătate a secolului al XX-lea***15.30-16.00:** Marian-Ionuț HARIUC, *Schimburi culturale româno-italiene în anii destinderii comuniste: locul Antichității romane***16.00-16.30:** Discuții**16.30-16.45:** Pauză

16.45-18.15***Litteraria***Moderator: **Emanuela ILIE****16.45-17.15:** Gabriela DIMA, *Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu***17.15-17.45:** Ioana PETCU-PĂDUREAN, *Imagina Romei antice pe scena teatrului românesc prin filtrul shakespeareian. Titus Andronicus și Iulius Caesar***17.45-18.15:** Discuții**18.15:** Cocktail**Sâmbătă, 16 noiembrie 2024****9.00-10.30*****Historica (II)***Moderator: **Lucrețiu-Ion BÎRLIBA****9.00-9.30:** Adriana PANAITE, *Provincia Moesia Inferior în istoriografie românească de la Vasile Pârvan la tratatul de Istoria românilor***9.30-10.00:** Florian MATEI-POPESCU, *Provincia Dacia în istoriografia românească din perioada 1960-2001***10.00-10.30:** Sorin NEMETI, *Contribuția școlii clujene de istorie și arheologie la studiul religiei romane***10.00-10.30:** Discuții**10.30-10.45:** Pauză**10.45-12.30*****Miscellanea***Moderator: **Cătălin TURLIUC****10.45-11.15:** Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, *Vestigii romane în emisiuni filatelice românești din perioada regimului comunist***11.15-11.45:** Bogdan-Alexandru JITEA, *Dacii și romanii pe marele ecran ceaușist***11.45-12.15:** Bogdan POPA, *Continuitate și antiteză. Contextul social-politic al Daciei***12.15-12.30:** Discuții**12.30:** Închiderea colocviului. Concluzii
Ionuț NISTOR, Nelu ZUGRAVU

Participanți

- Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Departamentul de Istorie Antică, Arheologie și Istoria Artei, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
- Cătălin BOTOȘINEANU, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași
- Roxana-Gabriela CURCĂ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Dan DANA, Centre National de la Recherche Scientifique/ HiSoMA (UMR 5189), Lyon
- Iulian Cătălin DĂNILĂ, Facultatea de Științe ale Comunicării, Universitatea „Apolonia” din Iași
- Gabriela DIMA, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Theodor GEORGESCU, Departamentul de Limbi și Literaturi Romanice, Clasice și Neogreacă, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București
- Marian-Ionuț HARIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Emanuela ILIE, Departamentul de Românistică, Jurnalism și Literatură comparată, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Gheorghe IUTIȘ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Bogdan-Alexandru JITEA, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București
- Florian MATEI-POPESCU, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Sorin NEMETI, Departamentul de Istorie Veche și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
- Ionuț NISTOR, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
- Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Adriana PANAITTE, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Ioana PETCU-PĂDUREAN, Facultatea de Teatru, Universitatea Națională de Arte „George Enescu” din Iași
- Bogdan POPA, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- Ovidiu-Iulian SANDU, Liceul Teoretic „Ion Neculce” Târgu Frumos, Județul Iași
- Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Cătălin TURLIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Nelu ZUGRAVU, Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

UN ALT LATINISM INTERBELIC: URMAȘII FRANCOFONI AI ROMEI

Dan DANA*
(CNRS/HiSoMA, Lyon)

Keywords: *classical studies, Dionisie M. Pippidi, historiography, interwar period, Nicolae I. Herescu, Romanian Latinists, Scarlat Lambrino.*

Abstract: Another interwar Latinism: French-speaking descendants of Rome. *A general overview on the interwar school of Romanian Latinists, such as Alexandru Graur, Scarlat Lambrino, Matei G. Nicolau, Nicolae I. Herescu, Dionisie M. Pippidi, and Victor Buescu, also draws on data from archives, particularly private correspondence: the preparation of these specialists in Romania and in Paris; the scholarly links during the interwar period with the Occident and the status of French as the cultural and scientific language par excellence at that time; the publications produced by Romanian Latinists, whether specialized or for a larger audience; institutional aspects, also related to cultural directions and heritages; the prolongation of this mission by those who left the country or remained in exile; the place that some of these philologists assumed in interwar cultural and ideological debates, in an era of cultural dynamism as well as tensions. It is a completely different Latinism, after the founding Latinism of the Transylvanian School and after the important moment represented by Vasile Pârvan: a scholarly, Francophone, universal but also national Latinism. Interwar Latinism actually functioned as a connection to the West, but also to a scholarly world with its methods (i.e., its requirements) and freedoms (i.e., the need for critical thinking), while its exponents appear aware of the necessary openness to modernity and society.*

Cuvinte-cheie: *Dionisie M. Pippidi, istoriografie, latiniști români, Nicolae I. Herescu, perioada interbelică, Scarlat Lambrino, studii clasice.*

Rezumat: *O privire sintetică despre școala de latiniști interbelici, precum Alexandru Graur, Scarlat Lambrino, Matei G. Nicolau, Nicolae I. Herescu, Dionisie M. Pippidi și Victor Buescu, exploatează și date din arhive, cu precădere epistolare: formarea acestor specialiști în România și la Paris; legăturile savante ale epocii interbelice cu Occidentul și statutul de limbă culturală și științifică par excellence de care s-a bucurat atunci franceza; publicațiile pe care latiniștii români le animă, fie ele specializate sau de popularizare; aspectele instituționale, legate și*

* dan.dana@mom.fr

de direcții și moșteniri culturale; continuarea acestei misiuni de cei plecați sau rămași în exil; locul pe care câțiva dintre acești filologi și l-au asumat în dezbaterile culturale și ideologice interbelice, într-o epocă de dinamism cultural dar nelipsită de tensionări. Este un cu totul alt latinism, după cel fondator al Școlii Ardelene, și după momentul important reprezentat de Vasile Pârvan: un latinism savant, francofon, universal dar și național. Latinismul interbelic a funcționat de fapt ca o racordare la Occident, dar și la o lume savantă cu metodele (adică exigențele) și libertățile ei (adică necesitatea spiritului critic), iar exponenții săi apar conștienți de deschiderea necesară către modernitate și societate.

Acest articol își propune o privire sintetică despre școala de latinisti interbelici¹, pornind și de la date din arhive, cu precădere epistolare². Mă voi concentra asupra anumitor aspecte: formarea acestor specialiști în România și la Paris; legăturile savante ale epocii interbelice cu Occidentul și statutul de limbă culturală și științifică *par excellence* de care s-a bucurat atunci franceza; publicațiile pe care latinistii români le animă, fie ele specializate sau de popularizare; aspectele instituționale, legate și de direcții și moșteniri culturale; continuarea acestei misiuni în exilul antrenat pentru unii de impunerea regimului comunist; în fine, locul pe care câțiva dintre acești filologi și l-au asumat în dezbaterile culturale și ideologice interbelice, într-o

¹ O privire sintetică la E. Condurachi, *Roumanie. La philologie gréco-latine*, în *La filologia classica greca e latina nel secolo XX. Atti del Congresso Internazionale. Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 17-21 settembre 1984*, II, Pisa, 1989, 1003-1017. În general, vezi A. Ciocârlie, *În oglinda Antichității. Scriitorii români și cultura greco-latină*, București, 2016.

² Publicarea corespondenței epigrafice dintre S. Lambrino, respectiv D. M. Pippidi, cu epigrafistul francez L. Robert, a prilejuit o anchetă despre biografia celor doi istorici români: vezi D. Dana, „*Les inscriptions pour l'histoire*”. *Trente ans de correspondance entre Louis Robert et Dionisie M. Pippidi*, Paris, 2024 (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 63). La Polirom se află sub tipar o carte pregătită de semnatarul acestor rânduri împreună, cu Eduard Iricinschi, despre corespondența postbelică dintre Mircea Eliade și Nicolae I. Herescu, ocazie de a oglindi două destine paralele („*Un fel de paradis dincolo de istorie*”); sunt exploatare acolo fonduri arhivistice, mai ales epistolare, legate de activitățile lui Herescu, conservate la Iași, Craiova, București și Paris. Doar o selecție a scrisorilor către Herescu din arhiva de la Iași a fost publicată: *Scrisori către N. I. Herescu*, Iași, 2005 (ed. V. Durnea, V. Pop-Luca). Pentru câteva aspecte legate de aceste schimburi epistolare, vezi D. Dana, *Receptarea istoriografiei românești privitoare la Antichitate în Franța, cu privire specială asupra corespondenței savante*, în A.-F. Platon, B. Murgescu (ed.), *Istoriografia română recentă. Curente, tendințe, aspecte instituționale*, București, 2024, 137-152.

epocă de dinamism cultural dar nelipsită de tensionări, cu evoluții care premerg și prevestesc al doilea război mondial.

Mă voi concentra asupra câtorva figuri mai mult sau mai puțin cunoscute, abordate nu în nota îndeobște folosită, de celebrare a tradiției sau de hagiografie intelectuală, ci încercând să fiu atent la potențialitățile și tensiunile acelor vremuri. Ele sunt mai instructive decât simpla descriere a unor activități meritorii, în sânul unei discipline care se maturizează, beneficiind de cadre instituționale solide.

1. Formarea la Paris

Dinamismul cultural al statului român este amplificat după primul război mondial și Marea Unire, într-o Europă care se deschide și mai mult – deși evoluțiile se schimbă radical de pe la mijlocul anilor 1930 –, în vreme ce statele mai vechi sau mai noi din restul Europei neoccidentale, plecând de la trainicul complex de inferioritate al „micilor culturi”, se remarcă prin imboldul sincronizării. Aceasta din urmă trebuie însă văzută și cu pandantul ei – astfel, în România, discuțiile din ce în ce mai influente, apoi din ce în ce mai intolerante, despre „specificul național”, autohtonie și destinul propriu – în cadrul exclusiv al românismului.

Există mai multe filoane de formare a unor serii de latiniști români:

- pe de o parte, profesorii „de stil vechi” fuseseră școliți îndeosebi în Franța, cu care mențineau contacte, Parisul fiind modelul prin excelență pentru tradiția universitară și direcțiile culturale;
- o tradiție proprie este cea a școlii de lingvistică, ilustrată prin Alexandru Rosetti și Alexandru Graur, care scoteau *Bulletin Roumain de Linguistique*;
- se constituie acum o adevărată filieră a filologilor clasici, mai ales pentru limba latină: Nicolae I. Herescu, Matei Nicolau (dublat de un jurist), Dionisie M. Pippidi (dublat de un istoric), Victor Buescu;
- cum se afirmă în general și o filieră a istoricilor, majoritatea medievști, printre ei se găsește și unul afirmat pe tărâmul Antichității, Scarlat Lambrino.

Tinerii meritorii sunt trimiși cu burse pentru a se specializa după studiile universitare în Occident, îndeosebi la Paris, într-un număr mult mai mare ca înainte de război. Un alt factor decisiv este crearea,

imediat după război, a două structuri de excelență, după modelul prestigios al școlilor franceze de la Roma și Atena:

– Școala Română din Franța (implantată la Fontenay-aux-Roses, la sud de Paris), fondată de Nicolae Iorga, unde se formează mai ales medieviști și specialiști de studii literare³;

– Școala Română din Roma (Accademia di Romania), fondată de Vasile Pârvan⁴, cu o direcție mai istorică, îndeosebi pentru istoria veche (și arheologie) și istoria artei⁵.

Există și o Misiune Universitară Franceză care se plantează în România, care-și ia în serios rolul de ambasador cultural al Franței și de sudare a legăturilor cu țara care trebuia să-i fie un aliat fidel, pe toate tărâmurile⁶. În plus, un Institut Francez de Înalte Studii este întemeiat la București, unde se remarcă zelul și flerul lui Alphonse Dupront⁷.

Vom vedea însă că nu prin aceste școli și burse (cu excepția parțială a lui Lambrino, și mai puțin a lui Pippidi) s-au format latiniștii români, ci prin faptul că au urmat cursurile profesorilor de la Sorbona și de la École Pratique des Hautes Études (EPHE), sau chiar de la Collège de France. Această a treia cale este cea urmată de latiniști. Or, pentru cadrul general, de mare folos sunt studiile publicate recent de-

³ Despre care vezi monografia lui P. Țurlea, *Școala Română din Franța*, București, 1994.

⁴ Pentru acest episod, vezi D. Dana, *Pythagore, „nous autres Gètes” et la Dacie de Trajan: lettres de Vasile Pârvan à Jérôme Carcopino (1923-1927)*, *Revue Roumaine d'Histoire*, 49, 2010, 189-210.

⁵ Despre care vezi M. Bărbulescu, V. Turcuș, I. M. Damian, *Accademia di Romania din Roma. 1922-2012*, Roma, 2012; V. Turcuș, *Școala Română din Roma (1922-1947)*, Cluj, 2016.

⁶ Pentru context, vezi A. Guénard-Maget, *Une diplomatie culturelle dans les tensions internationales. La France en Europe centrale et orientale (1936-1940/1944-1951)*, Bruxelles, 2014 (*Enjeux Internationaux* 30); A.-M. Stan, *(Re)-conquérir l'Europe centrale par la culture et l'enseignement après la Grande Guerre: le cas roumain 1919-1924*, în J.-P. Bled, J.-P. Deschodt (ed.), *Les conséquences de la Grande Guerre 1919-1923*, Paris, 2020, 459-469.

⁷ Vezi pe larg A. Godin, *Une passion roumaine. Histoire de l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie (1924-1948)*, Paris-Montréal, 1998; S. Lemny, *Alphonse Dupront: De la Roumanie. Textes suivis d'une correspondance avec Emil Cioran, Mircea Eliade et Eugène Ionesco*, Paris, 2023.

spre formarea intelectuală a universitarilor români, semnate de Lucian Nastasă-Kovács, între care filonul parizian este la loc de cinste⁸.

În cele ce urmează, prezint succint câteva figuri de latiniști interbelici.

Alexandru Graur (1900-1988). Specializat la Paris (1924-1929), cu o diplomă la EPHE și cu doctoratul la Sorbona (*Les consonnes géminées en latin*, 1929), este elev al lingvistului Antoine Meillet. Originea sa evreiască (născut Alter Brauer) i-a îngreunat obținerea unui post universitar, mai ales la sfârșitul anilor 1930. După război, cum N. I. Herescu este epurat încă din primele luni (cum vom vedea în curând), Graur va fi cel care-i va ocupa catedra, cu sprijinul lui Alexandru Rosetti. Trecut de partea comuniștilor, în urma persecuțiilor antisemite, Graur, care fusese pe timpul războiului directorul Liceului Evreiesc (pe urma segregării rasiale), va avea însă parte de o epurare temporară în 1952, de la Institutul de Lingvistică și din învățământ, împreună cu Iorgu Iordan (care fusese primul ambasador comunist la Moscova) și Iancu Fischer⁹, prin acuzația odioasă de „cosmopolitism”, care-i viza mai ales pe cei formați în Occident și modelați după canoane care trebuiau eradicat¹⁰.

Mai vârstnicul **Scarlat Lambrino (1891-1964)**, cunoscut prin morgia sa aristocratică (se trăgea din neamuri boierești), se va forma în Franța, la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses, dar și la Sorbona, fiind un protejat al lui Pârvan. Se impune nu fără câteva obsta-

⁸ L. Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj, 2006; *Idem* [Nastasă-Kovács], *Studenți români la École Pratique des Hautes Études (Section des Sciences Historiques et Philologiques) 1868-1948*, Cluj-București, 2016. De același autor, mai vezi „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. I. Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948)*, Cluj, 2007; *Intimitatea amfiteatrelor. Ipoteze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj, 2010.

⁹ Care avea nenorocul să fie nepotul „moșierului” Mochi Fischer, de fapt arendașul moșiei Flămânzi, de unde pornise răzcoala țărănească din 1907. Iancu Fischer a fost persecutat de trei ori, pe criterii rasiale, sociale, apoi neaoșiste, ca evreu pe timpul războiului, ca „sionist” în epoca stalinistă, mai apoi „alogen” sub ceaușism.

¹⁰ Vezi studiul documentat al lui C. Vasile, *Schița unui portret: cazul Alexandru Graur – reputat lingvist, socialist, comunist, „dușman al poporului”*, *Caielele CNSAS*, 10/2 (20), 2017, 55-82.

cole¹¹, el fiind cel care va preda la catedra maestrului – decedat la doar 44 de ani, în iunie 1927, tocmai luna în care Lambrino își susține doctoratul la București, despre *Contribuții epigrafice privitoare la Asia Mică*; tot el va conduce șantierul de la Histria, împreună cu soția sa, arheoloaga franțuzoaică Marcelle Flot-Lambrino. Prea multele responsabilități¹², în plus de cele universitare – printre care director din 1937 al antichităților din Dobrogea (numit de Consiliul Superior al Muzeelor), apoi membru al Comisiunii Monumentelor Istorice (1939-1946), dar mai ales director al Muzeului Național de Antichități (1938-1940) și ultim director al Școlii Române de la Roma (1941-1947) – au făcut să fie prea puțin productiv înainte de exil – la fel precum N. I. Herescu. Se specializează ca epigrafist, proiectând un corpus al inscripțiilor din Moesia Inferior – nerealizat însă¹³. Aflat la Roma când Accademia de Romania este închisă de regimul comunist, Lambrino rămâne în exil, fiind epurat de la Facultatea de Litere din București; se va stabili peste un an la Lisabona, unde predă la universitatea de acolo, refondând antichitățile lusitane și având discipoli portughezi care i-au păstrat o amintire pioasă¹⁴. Din exilul portughez, cu vizite periodice în Franța, va publica atât studii de istorie locală (a țării de adopție) cât și articole epigrafice și istorice despre antichitățile dobrogene, neapucând însă să exploateze toate datele pe care le-a purtat în peregrinările sale.

Matei G. Nicolau (1904-1938) ilustrează un destin curmat înainte de vreme. Student la facultățile de drept și litere (secția de filologie clasică) din București (1922-1925), își poate continua studiile la Paris (1926-1936), unde e format în cadrul școlii franceze de lingvistică, avându-i printre profesori pe Antoine Meillet, Jules Marouzeau și Alfred Ernout. Devine o autoritate pentru metrică și accentuare la-

¹¹ Asistent apoi conferențiar la catedra lui Pârvan, unde e numit profesor în 1932 (istorie veche și epigrafie).

¹² Răsplătit cu premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române, e ales în 1932 membru corespondent al Academiei.

¹³ Pentru biografia sa, vezi acum D. Dana, „*Les inscriptions pour l'histoire*”... [n. 1], 418-468.

¹⁴ J. d'Encarnação, *Scarlat Lambrino, un Roumain en Lusitanie*, în L. Mihailescu-Bîrlița, R. Ardevan, R. Varga, F. Matei-Popescu, O. Țentea (ed.), *Studia epigraphica et historica in honorem Ioannis Pisonis*, Wiesbaden, 2024 (*Philippika* 181), 463-473.

tină¹⁵, dar și pentru dreptul latin, cu un doctorat la Paris¹⁶. Cu toate acestea, înfruntă mari greutăți pentru găsirea unui post în țara de origine. Fire depresivă și bolnăvicioasă, moare prematur în 1938, după ce revenise la București în 1936, ca bibliotecar și apoi doar asistent (susține un doctorat la Litere în 1937, despre *Originile propozițiunii infinitive în limbile clasice*)¹⁷. Necrologul lui Jules Marouzeau evidențiază că „[l]’originalité de ses vues, son sens aigu des problèmes, son aptitude à renouveler les questions faisaient prévoir de fécondes réalisations propres à faire honneur et à son pays, où une carrière venait de lui être assurée, et au nôtre, où il se déclarait fier d’avoir reçu sa formation scientifique”¹⁸, iar cel al unui prieten evoca „pe un pat bătrânesc, trupul lung, printre flori, secătuit, în postavul negru al hainei de savant francez provincial”¹⁹.

Nicolae I. Herescu (1906-1961), fiu de general, este ajutat după moartea tatălui de protectori literari și politici la București. Ambițiosul oltean absolvă în 1927 secția de filologie modernă (specializarea limbi clasice), unde este format de profesori ca I. Valaori, D. Evolceanu, D. Burileanu, G. Murnu – pe care-i evoca cu respect peste ani. Vor urma doi ani de specializare la Sorbona (1927-1929), inclusiv cu J. Marouzeau, cu care rămâne în legătură. Doctoratul și-l va da însă la București (*Horațiu în lumina criticii moderne*, 1929), unde este din 1930 asistent universitar la catedra de limba și literatura latină a lui Evolceanu, fiind numit conferențiar în 1932. Din 1935, este profe-

¹⁵ Doctoratul și-l susține la EPHE; *L’origine du „cursus” rythmique et les débuts de l’accent d’intensité en latin* (Paris, Belles Lettres, 1930), despre proza ritmată accentuată și transformarea accentului muzical în accent intensiv, a fost premiată de Académie des Inscriptions și de Société de Linguistique. Pregătea și un doctorat *ès lettres* la Sorbona, despre raporturile dintre colometrie și stihometrie în tehnica oratorică antică.

¹⁶ V. Al. Georgescu, *Matei G. Nicolau, romanist și istoric al drepturilor antice*, *StudClas*, 7, 1965, 9-17.

¹⁷ Publicat la București în același an, la Institutul de Studii Latine.

¹⁸ *REL*, 16, 1938, 46. Vezi I. Nechita, M. Băltăceanu, *Activitatea filologică a lui Matei Nicolau*, *StudClas*, 7, 1965, 19-27; I. Nechita, *Matei Nicolau: bibliografie. Filologie și drept*, *Stud Clas*, 7, 1965, 29-36; A. Bîrsan, *Comemorarea lui Matei Nicolae la facultatea de limbi romanice și clasice din București*, *StudClas*, 6, 1964, 373 (la 25 de ani de la moarte). Vol. 7 din *StudClas* i-a fost dedicat lui Matei Nicolau.

¹⁹ V. Al. Georgescu, *Matei Nicolau, Buletinul Institutului de Studii Latine*, 1, 1938, 27-31.

sor titular la acea catedră, cu o rapiditate care a surprins pe mulți²⁰ – căci dincolo de găsirea unor burse sau a unor expediente pentru continuarea studiilor în Occident, cea mai mare problemă a tinerilor specializați era găsirea unui post conferențiar, apoi de profesor, într-un sistem universitar greoi, marcat de intervenții partizane și de abuzuri²¹. După definitivarea lui Herescu ca profesor, la catedra de limba și literatura latină, pe fostul său loc de conferențiar este ales prin concurs, în 1937, bunul său prieten D. M. Pippidi (până atunci asistent la Iași), asistenți fiind Ioan Coman (din 1936, vezi mai jos) și Victor Buescu (din 1938, despre care vezi pe larg mai jos). Pe postul lui Evolveanu pe care-l ocupă Herescu intenționa să candideze și Alexandru Graur, format la Paris, iar profesorul parizian Marouzeau, care nu-l avusese elev pe Graur dar îl aprecia, colaborând însă cu Herescu, voia să rămână neutru²². Considerat de unii cel mai tânăr profesor universitar din România²³, aflat pe o pantă ascendentă, Herescu a fost, pe alte tărâmură, președinte al Societății Scriitorilor Români (octombrie 1939-septembrie 1944), iar pentru o mai scurtă vreme secretar general al Fundațiilor Culturale Regale (august 1940-aprilie 1941), fiind un supraviețuitor legitimist sub dictatura carlistă și pe vremea mareșalului Antonescu. Pleacă din România cu soția și fiica în iulie 1944, într-un mic grup de ziariști și responsabili care părăsesc țara sub iminența ocupației sovietice, fiind găzduit în primele luni din Portugalia de Mircea Eliade; din iulie 1945 se stabilește la Paris, unde cunoaște mari greutăți, mai ales după ce se implică în organizarea culturală dar și politică a exilului românesc, fiind considerat „omul” generalului Nicolae Rădescu, șeful Comitetului Național Român care funcționa ca

²⁰ În contextul epurării efectuate de Statul Național-Legionar (toamna 1940), Herescu este atacat cu un referat-denunț de către arheologul și fruntașul legionar Vladimir Dumitrescu. Pentru detalii, vezi cartea citată în nota 1.

²¹ Frânturi din practicile vremii, legate mai ales de postul obținut de Lambrino, apar în scrisori din arhiva lui Carcopino; vezi D. Dana, *Sept correspondants roumains de Jérôme Carcopino (V. Buescu, G. Cantacuzino, M. Eliade, N. Iorga, S. Lambrino, R. Vulpe) et Paul Perdrizet (V. Pârvan, R. Vulpe)*, C&C, 16/1, 2021, 165-204.

²² Concurența lui Herescu cu Graur va cunoaște un alt episod după război.

²³ O monografie recentă (M. Albu, *N. I. Herescu. Un aristocrat al culturii române*, Craiova, 2021), compilativă, denotă o viziune patriotardă. Pentru biografia lui Herescu și diferitele perioade ale vieții sale, vezi acum cartea pregătită de D. Dana și E. Iricinski (nota 1).

un guvern în exil²⁴. Cu episoade de conferențiar itinerant, nereușind să obțină un post universitar fix, trăiește din diferite expediente (mai ales cronică radiofonice) până la moartea sa prematură.

Dionisie M. Pippidi (1905-1993) este un prieten apropiat al lui Herescu, tot craiovean. După studii la Litere (secția de limbi clasice) și Drept la București, se formează ca latinist la Sorbona și la EPHE (1929-1931), cu Jules Marouzeau și Jérôme Carcopino, pregătindu-și doctoratul despre *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine* (București, iunie 1932, în franceză). Profită de sfaturile lui Herescu și Lambrino, candidând la Școala Română din Roma, în sânul căreia direcția istorică era mai pronunțată; va petrece acolo alți doi ani fericiți (1931-1933), ascuțindu-și vâna istorică și legând prietenie cu un tânăr italian, nimeni altul decât Arnaldo Momigliano²⁵. Cunoscut azi aproape exclusiv ca elenist și epigrafist²⁶, D. M. Pippidi începe de fapt ca latinist, fiind deopotrivă filolog (Tacitus, trecând apoi la autori greci) și istoric²⁷, avându-l ca model pe Carcopino²⁸. *Homo novus*, provenit dintr-un mediu modest (fiul unui băcan grec stabilit în Oltenia), Pippidi se ridică prin studii și burse (Paris, Roma), fructificate prin nenumărate publicații, inclusiv în franceză, limbă pe care o stăpânea la un nivel care-i impresiona pe colegii francezi. Este, mai cu seamă, un prolific colaborator la *Revista Clasică*, cu articole și nenumărate recenzii, fiind binomul lui Herescu (vezi mai jos). Asistent al profesorului Cezar Papacostea la catedra de limbă și literatură greacă a Universității din Iași (1931-1937), Pippidi începe să predea abia în toamna lui 1933, după ce părăsește *Vrbs*. Cum, după decesul lui C. Papacostea (iulie 1936), pe acel post de la Iași va

²⁴ Pentru detalii, vezi cartea anunțată în nota 1.

²⁵ Despre scrisorile trimise de savantul italian, vezi *L'epistolario con D. M. Pippidi. A. Momigliano a D. M. Pippidi*, *SSor*, 16, 1989, 15-33.

²⁶ A. Robu, *La contribution de D. M. Pippidi à l'étude des inscriptions antiques*, în A. Timotin (ed.), *Un siècle d'études sud-est européennes en Roumanie. Bilan historiographique*, Brăila, 2019 (*Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes* 7), 51-64.

²⁷ D. M. Pippidi, *Recherches sur le culte impérial*, Paris-București, 1939 (*Collection Scientifique de l'Institut Roumain d'Études Latines* 2).

²⁸ Timp de câteva decenii, D. M. Pippidi a nutrit speranța publicării unei monografii despre Tiberiu, cu multe articole pregătitoare, aceste scrieri fiind numite *Tiberiana* de către corespondentul său Carcopino. Pentru bogatul schimb epistolar dintre cei doi, vezi D. Dana, *Instar deorum. La correspondance entre Dionisie M. Pippidi et Jérôme Carcopino (1933-1968)*, *Il Mar Nero*, 11, 2021-2023, 367-449.

fi titularizat Constantin Balmuș – cu care neînțelegerile se vor adânci după război, când Balmuș devine un „tovărăș de drum” al stalinismului²⁹ –, Pippidi va câștiga concursul pe postul de conferențiar de literaturi clasice la Universitatea din București (1937), ajutat de prietenia lui Herescu (care tocmai eliberase acel post) și de recomandarea lui Carcopino; contracandidat va fi ortodoxistul Ioan Coman, pe care-l va critica pentru studiile exaltate despre religia dacică și creștinismul pretins apostolic al românilor³⁰. Pippidi nu beneficiase, precum Lambrino și Herescu, nici de sprijinul rețelelor familiale, nici de înalte patronaje savante românești, ci se ridicase mai ales prin merite personale: formarea la Paris și Roma, eforturi neîntrerupte, competențe apreciate, dar mai ales o mulțime de publicații erudite și sinteze, despre istoria epocii imperiale, idei filozofice și religioase, literatură și teorie literară antice³¹. Paradoxal, va ajunge să se consacre după război epigrafiei grecești și antichităților Pontului Stâng; când universitățile sunt remodelate de regimul comunist, scapă de epurare și va ocupa la noua Facultate de Istorie postul „fugarului” Lambrino (de la Litere), fiind în plus cooptat în colectivul șantierului de la Histria, pentru a publica

²⁹ Clasicistul Liviu Franga, care-l lauda de pe poziții patriotarde și anticomuniste pe exilatul Herescu, îl prezintă și pe Balmuș ca pe o figură exemplară. Într-o monografie recentă consacrată adversarului lui Pippidi, Franga semnează o introducere hagiografică cu titlul pompos *Un clasicist în Agora*, prezentând activitatea postbelică a lui Balmuș drept cea a unui „umanist democrat” și a unui „savant cetățean”, profund implicat „în contextul turbionar al acelor vremi de entuziasm nețărnut al angajării colective” (în E. Bulgaru [ed.], *Constantin I. Balmuș 1898-1957. Biobibliografie*, București, 2013, XXIII-XXX), ceea ce este o denaturare totală, care nu poate decât rătați un cititor neavizat. Or, Pippidi a „iernat” timp de mai mulți ani, sub stalinism, nepublicând nimic, nici măcar o recenzie (după ce semnase nenumărate înainte de război), de pe urma unei caracterizări negative făcute pe 16 mai 1949 de C. Balmuș pentru Securitate (despre care evită să vorbească ziarista O. Stănculescu, *Capcana unui compromis. Securitatea și arheologia 1947-1967*, București, 2023, deși publică poza celui document la p. 346, Anexa 7). Despre adevăratul rol al lui Balmuș, transferat de la Iași la București și răsplătit cu funcții importante, dar și despre bogata activitate extraștiințifică a ierarhului comunist Emil Condurachi (prolificul agent „Victor” și „Emilian”), vezi acum D. Dana, *Les inscriptions pour l'histoire*... [nota 1], 139-155.

³⁰ Nașul său de căsătorie era Nichifor Crainic. Pentru criticile devastatoare ale lui Pippidi la adresa producțiilor lui Coman, vezi D. Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*, Iași, 2008, 315-320.

³¹ Am avut ocazia să reconstitui biografia acestui savant discret în *Les inscriptions pour l'histoire*... [nota 1], 45-203.

inscripțiile grecești acumulate și cele care vor apărea în noile săpături.

Victor Buescu (1911-1971), absolvent de clasice, se specializează la Paris, la EPHE (1933-1936), cu sprijinul lui Herescu (ambii fiind doljeni); după ce este lector de română la Sorbona, revine în 1938 la București ca asistent. Publică, tot cu sprijinul lui Herescu, lucrări de specialitate (*Aratea* ale lui Cicero în 1941; *Problèmes de critique et d'histoire textuelles*, 1942). Pleacă în 1943 în Portugalia, ca lector de română la universitatea din Lisabona (post cerut de Mircea Eliade, Buescu fiind recomandat de Herescu), unde va rămâne în exil, fiind prolific ca filolog și traducător. În locul său, la catedra de clasice va veni după război, cu ajutorul lui Alexandru Graur, Iancu Fischer – care nu se mai poate specializa la Paris, cum și-ar fi dorit, bursele în Occident fiind suprimate de noul regim comunist.

Herescu nu apare oficial între auditorii de la École Pratiques des Hautes Études, unde studiaseră sau studiau pe atunci Alexandru Graur, Scarlat Lambrino, Matei Nicolau, Dionisie M. Pippidi. În acele decenii, capitala Franței găzduia nu numai această colonie de latiniști români: ei nu erau decât o parte minusculă a numeroșilor studenți români aflați la Paris, deja în număr de 1300 în 1923, de pe atunci cel mai important contingent străin, astfel încât un ziarist putea afirma în 1930 că Sorbona era de fapt a cincea universitate românească³².

Deși se acordau burse pentru studenții meritorii, nu lipseau metodele statului român: la Paris ca și la Roma, bursele ajung cu întârziere (bursierii sunt mereu îndatorați), sau chiar sunt suprimate. Studiile lui Pippidi la Paris coincid cu criza economică din 1929; nevoiaș de-a dreptul, Pippidi face fișe bibliografice pentru Lambrino în cadrul proiectului lui Marouzeau (vezi mai jos), ceea ce antrenează tensiuni și o desprindere a mai tânărului filolog de cel care se obișnuise să se folosească în mod seniorial de alții³³. Pippidi e veșnic strâmtorat cu banii, nu numai ca bursier român la Paris („după buget, bursa e mică”) sau la Roma („pe-aici sărăcia e mare, iar raporturile cu directorul

³² Cele patru universități românești erau atunci cele de la București, Iași, Cluj și Cernăuți. Vezi P. Țurlea, *Școala Română din Franța* [nota 3], 35-36.

³³ D. Dana, *Între „salutări prietenești” și „cele de cuviință”: o colaborare imposibilă, oglindită de zece scrisori între Scarlat Lambrino și Dionisie M. Pippidi (1931-1932)*, *StudClas*, 53, 2024, 97-119.

încordate”)³⁴, dar și ca famelic asistent universitar la Iași, de unde deseale apeluri la generozitatea financiară a lui Herescu, nelipsind autoironia: „Și iată-mă-s la Iași, singur cuc, într-o casă fără ferestre și mirosind a sinucidere”³⁵.

2. Reviste și instituții

Herescu, care în tinerețe este poet și literat, activ în mediile literare, fondează la Craiova un nou periodic de studii clasice, *Favonius* (1926). Revista care purta numele zeului latin al vântului se dorea un „vânt nou de primăvară, de tinerețe, de actualitate” pe tărâmul studiilor clasice, a unui clasicism „în veșnică devenire”: „clasicism înseamnă tinerețe. Nu intrăm în bibliotecă pentru a șterge, de pe pagini îngălbenite, un praf sub care să descoperim urma vetustă a unor timpuri străvechi. Nu. Mergem să întâlnim, învesmântat într-o formă care e alta decât cea modernă, dar este poate mai perfectă, propriul nostru sbucium sufletesc”. Mai mult, noi traduceri se impun: „[s]tadiul în care limba noastră se găsește acum, cu posibilități înmulțite, cu lexic îmbogățit și nuanțat, cu o mai mare finețe, permite traduceri superioare precedentelor”³⁶. Dar *Favonius* de la Craiova se va contopi în curând cu *Orpheus* de la București, rezultând în primăvara anului 1929 *Revista Clasică*, care va continua să apară, sub îngrijirea lui N. I. Herescu și D. M. Pippidi, până la mijlocul războiului, ultimul număr fiind cel din 1943 (nr. 15)³⁷. Profesorii clasiști care scoteau *Orpheus* la București îl însărcinaseră pe Herescu să unească cele două publicații similare – și nu se înșelaseră. *Revista Clasică* este una valoroasă, cu colaborări numeroase din țară și din Occident, îndeosebi din Franța: Herescu este secundat eficient de D. M. Pippidi. Cei doi publică acolo articole, cronici și nesfârșite recenzii.

³⁴ E vorba de Emil Panaitescu. Pentru corespondența, în alt ton, dintre cei doi, vezi I. Oprea, *D. M. Pippidi și legăturile sale cu Emil Panaitescu, directorul Școlii Române de la Roma, Analele Dobrogei*, NS 10-13, 2009-2012, 189-196.

³⁵ Scrisoare din 31 octombrie 1933, către Herescu (Muzeul Olteniei, Craiova; considerabilul schimb epistolar, încă inedit, dintre Pippidi și Herescu, care acoperă inclusiv primii ani de după al doilea război mondial, va fi publicat de Irina Maria Popescu și semnatarul acestor rânduri).

³⁶ [N. I. Herescu], *Cuvînt înainte, Favonius*, 1/1-2, 1926, 1-3.

³⁷ Acest tip de periodic specializat va fi resuscitat abia la sfârșitul anilor 1950, sub numele de *Studii Clasice* (Al. Graur și D. M. Pippidi, apoi I. Fischer).

Atunci se manifestă și câteva tensiuni cu Scarlat Lambrino, care figura în comitetul *Revistei Istorice Române* – revistă a Școlii Noi, care-l critică pe Nicolae Iorga, și unde sunt activi tinerii medievaliști Gh. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu; Lambrino se retrage din comitetul de redacție al noii *Reviste Clasice*, pentru a-și lansa, peste câțiva ani, propria sa publicație specializată, doar în limbi de circulație (aproape exclusiv franceza), din care n-au apărut însă decât două fascicule: *Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne* (1934-1936). Acest efemer periodic savant dublează astfel *Dacia*, revista întemeiată de Pârvan³⁸, și se înscrie în tendința de efervescență disciplinară, ilustrată, printre altele, și de revista de istoria religiilor lansată de Mircea Eliade³⁹. La Cluj, *Anuarul Institutului de Studii Clasice* cunoaște doar șase numere timp de două decenii (între 1928-1932 și 1944-1948), cu articole redactate majoritar în română, dar și în franceză și germană. Cât despre *Bulletin Linguistique*, acesta apare exclusiv în franceză.

Latiniștii români sunt membri ai societăților savante franceze, cooptați de pe vremea studiilor: în Société des Études Latines (SEL) sunt prezenți Lambrino (cu destule comunicări)⁴⁰, Herescu și Pippidi⁴¹; era o asociație animată de Jules Marouzeau (cu dări de seamă în *Revue des Études Latines*), care prezintă noua *Revistă Clasică* de la București, salutând eforturile latiniștilor din România și mișcarea de reînnoire a studiilor clasice: în acest sens, profesorul de la Sorbona anunța în 1931 că Herescu, „continuant la tradition des jeunes savants roumains qui viennent en prendre en France leur doctorat, a entrepris la préparation d'une thèse sur *les thèmes traditionnels dans la poésie latine*”. În 1934, Herescu le scria celor de la SEL că obținuse noi adeziuni printre membrii străini, iar Marouzeau semnala că fostul elev pregătea o bibliografie a literaturii latine similară celei a lui Masqueray

³⁸ Al doilea tom fiind fantomă, căci din el apar doar două extrase ale contributorilor francezi J. Carcopino și L. Robert.

³⁹ *Zalmoxis. Revue des Études Religieuses*, cu colaboratori străini și români, doar în limbi de circulație, mai ales franceza; apar doar trei numere, între 1938 și 1942.

⁴⁰ Printre care [*Sur la culture latine en Roumanie*], *REL*, 3, 1925, 18 (rezumatul unei comunicări la SEL, pe 10 ianuarie 1925); *L'enseignement du latin en Roumanie*, *REL*, 3, 1925, 65-69.

⁴¹ Dar Herescu e mai puțin prezent la ședințele SEL (astfel, pe 14 februarie 1931), spre deosebire de mai vârstnicul Scarlat Lambrino, care revine periodic în Franța cu soția sa, Marcelle Flot.

pentru literatura greacă. Profesorul francez va vizita de altfel România în a doua decadă a lui decembrie 1937, când ține conferințe la Cluj și București (după Budapesta), fiind întâmpinat de foștii elevi Lambrino și Herescu; cu această ocazie, Marouzeau va fi ghidat la Histria de Lambrino și la Drobeta de Alexandru Bărcăcilă, neuitând să poarte vestea creării la București a unui Institut de Studii Latine (vezi mai jos).

În 1938, Lambrino i se plângea prietenului Bazil Munteanu (critic literar, fost coleg de la Fontenay-aux-Roses), care rămăsese la Paris, de multiplele obligații, printre care vizite și conferințe ale profesorilor din Italia și Grecia: „Din păcate Bucureștiul nostru a devenit centru de atracție pentru savanții de pretutindeni și cum avem un Institut francez, unul italian, altul polon, în afară de inițiativele particulare ale legațiunilor altor state, facem mereu numai primiri. Noroc că nu sunt toți de specialitatea mea, că m-ar distruge”⁴². Dată fiind poziția lor universitară, și legăturile țesute, Herescu și Lambrino participă la colocvii sau țin conferințe în afară, mai ales în Franța și Italia, țări care dau tonul în studiile latine.

Din 1926 până pe vremea războiului, Herescu repetă crezul său și ajustează misiunea culturală la care se înhămasese⁴³: promovarea valorilor morale (pentru disciplina ordinei și a ierarhiei, pentru sentimentul de armonie și de echilibru între forțe), estetice și pedagogice ale clasicismului – „nu numai o știință, ci și o disciplină etică și estetică, cu un rol cardinal în învățământ”, căci în devenirea sa literatura clasică poate oferi „o astfel de bucurie, pentru minți și pentru inimi, în eternitate” (*Necesitatea clasicismului*, 1939). Epoca se preta și la alte mijloace de culturalizare: precum alți intelectuali ai epocii, Herescu ține și el conferințe radiofonice, de popularizare, despre subiectele sale preferate, clasicismul fiind conceput ca un „îndreptar al vremurilor”.

⁴² B. Munteanu, *Correspondențe*, Paris, 1979 (ed. I. Cușa, E. Munteanu), 525 (scrisoare din 8 iulie 1938). În mai 1938 e inaugurat la București un Institut Français d'Études Byzantines (de către augustinieni asumpționiști veniți de la Istanbul), iar în aprilie 1940 Deutsche Wissenschaftliche Institut, când Germania își extinde hegemonia și prin umbrele culturale: or, Iorga este surprins de prezența francofilului Lambrino la inaugurare (vezi I. Matei, L. Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)*, Cluj, 2018, 50-51).

⁴³ A. Ciocârlie, *Un militant pentru cauza clasicismului*, în N. I. Herescu, *istoria literaturii latine, I (Perioada arhaică și republicană)*, București, 2003 (*Sin-teze* 6) (ed. A. Ciocârlie), 5-13.

Astfel, întemeierea **Institutului de Studii Latine** e anunțată de Herescu printr-o conferință radiofonică din 11 noiembrie 1937, drept o „vast[ă] asociați[e] de intelectuali, care să-și propună ca obiect al activității sale: renașterea culturii latine în țara care continuă vechea Dacie romană”, în slujba romanității României, fiind mai apoi justificată într-o broșură cu același nume. Institutul de Studii Latine, care funcționează până la plecarea lui Herescu din România, era proiectat să aibă filiale/secțiuni locale, care încep să se organizeze. Acolo se publică, începând din 1938, un Buletin și mai multe colecții (științifică, pedagogică, de traduceri), cu totul 5 volume imprimate până în toamna lui 1940, urmând altele pe vremea războiului; sunt colecții în care Herescu tipărește o serie de traduceri⁴⁴, dar și studii în franceză ale altora, uneori în asociere cu Belles Lettres (Paris)⁴⁵. La sfârșitul lui 1939 apare un alt periodic al Institutului, declinat în alt registru: *Ausonia. Revistă de cultură clasică pentru școlari și tineri* – din care au apărut vreo zece numere, până în decembrie 1943. De altfel, odată cu revista *Istros*, Scarlat Lambrino întemeiase colecția *Bibliothèque d'Istros*, cu trei monografii în franceză. Toate aceste ambiții pluteau în aerul epocii, fiind vorba de structurări culturale care țin, desigur, de inițiative și dorințe personale, dar sunt înlesnite de cadre instituționale (precum sistemul universitar) și de solidaritatea de breaslă. Do vadă, atunci când Jules Marouzeau anunța la Paris, în 1935, apariția colecției catalane Bernat Metge, se întreba retoric „Qui n'a sa petite collection[?]”. Relatându-i acestea lui Herescu, Buescu conchidea: „Ei bine, România! Și de ce n-ar avea-o?...”⁴⁶.

Spre sfârșitul perioadei, intervine și factorul politic, căci regimul carlist încurajează cultul latinității, după modelul italian; nu trebuie uitat că în epocă o mare parte a clasei politice se afla sub atracția fascismului italian, nu numai prin salutul roman și diferite mișcări de masă, dar și prin tema latinității și a revigorării popoarelor latine – drept contrapondere a rasei germanice. Este o ocazie pe care Herescu a putut-o exploata: va adresa în 1940 un raport către Carol al II-lea, de la Institutul de Studii Latine, în care-i prezintă situația materială

⁴⁴ *Lirica latină* (1937, care primește un premiu al Societății Scriitorilor Români), *Militarul îngâmfat* al lui Plaut (1941), *Arta poetică* a lui Horațiu (1943).

⁴⁵ De exemplu: D. M. Pippidi, *Recherches sur le culte impérial* (1939); V. Buescu, *Cicéron. Les Aratea* (1941); *Idem, Problèmes de critique et d'histoire textuelles* (1942, lucrare prefată de Herescu).

⁴⁶ Scrisoare din 27 martie 1935 (vezi nota 35).

dar și preocupările Fundațiilor Culturale Regale, preconizând accentuarea notei clasice și latine a culturii românești, spre a provoca un curent de „renaștere”⁴⁷.

În corespondența de după război, Pippidi îl întreba pe Herescu (stabilit deja la Paris) dacă să mai continue *Revista Clasică*. Dincolo de abordarea simplistă și maniheistă (comuniștii care interzic totul), sfârșitul tuturor acestor publicații de specialitate se datorează mai multor factori: deja, pe timp de război, se imprimă puțin și cu mare greutate; după război, inflația devine exponențială, colaborările cu Occidentul sunt îngreunate de lipsa comunicațiilor, iar tensionările politice antrenează firesc expectativa, în ciuda uriașelor speranțe de schimbare și de deschidere care-i animă pe intelectuali. După abolirea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române, stalinizarea dă lovitura de grație, prin ucazul ideologic, în paralel cu reconfigurarea după model sovietic a universităților și institutelor de cercetare: desființarea publicațiilor de specialitate, care apăreau mai ales în limbi străine, îndeosebi în franceză. Soarta publicațiilor științifice a fost dramatică. În 1948, reformele din învățământ, de inspirație sovietică, au adus cu ele curmarea tuturor revistelor științifice „de stil vechi”, în toate domeniile; soarta e împărțită de revista întemeiată de Pârvan, *Dacia*, și de ansamblul publicațiilor filologico-istorice, precum *Revista Clasică*, *Anuarul Institutului de Studii Clasice* de la Cluj, *Revue Historique du Sud-Est Européen* și atâtea altele. Ele sunt înlocuite, uneori după ani buni, de noi periodice, precum *Studii și Cercetări de...* (Istorie Veche, Istorie Medie, Lingvistică...), care publică exclusiv în română, cu rezumate în rusă, devenită limba-reper; în paralel, asistăm la o politică masivă de traducere în română de lucrări sovietice a căror mediocritate nu era depășită decât de dogmatism. Un astfel de exemplu este, din 1950, *Studii și Cercetări de Istorie Veche* – în locul *Daciei*, revistă care va fi reluată abia peste un deceniu, într-o serie nouă (cu articole în limbi de circulație, mai ales în franceză). Cum îi scria în decembrie 1955 Pippidi lui Robert: „nous ne disposons pour l’instant que d’une seule revue d’études anciennes: encore est-elle accaparée par la préhistoire!”⁴⁸.

⁴⁷ L. Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, 2016⁴, 166.

⁴⁸ D. Dana, „*Les inscriptions pour l’histoire*”... [nota 1], 215.

Satrapul cultural Leonte Răutu nu se înșela defel: „Teoria latinității poporului român a fost utilizată cu scopul de a izola România de vecina și aliata sa, Rusia, și de a crea un suport științific pentru planurile expansioniste ale puterilor occidentale, și în special ale Franței”⁴⁹. Necrologul fostelor publicații „burgheze” poate fi socotit un articol nesemnă din revista *Lupta de clasă* (1949), *Împotriva cosmopolitismului în știință*. Cu privire la *Bulletin Linguistique*, în care erau înfierate revistele care publică doar în „câteva limbi alese”, limbi care rămân necunoscute marelui public muncitoresc⁵⁰. E doar un episod al războiului împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez, conform jargonului jdanovist. Era atacată aici o publicație valoroasă, dovadă a vitalității lingvisticii din România: *Bulletin Linguistique* (1933-1948), fondat de Al. Rosetti și publicat la Paris, ale cărui articole erau selecționate de Al. Graur, Al. Rosetti și J. Byck. Dușmanul care se cuvenea lovit se ascundea și în revistele de tip occidental, în limbi de circulație, precum franceza, limba științifică prin excelență de atunci, mai ales în francofila Românie.

Anii de război, dar mai ales primii ani de după 1944, au distrus aceste legături consolidate în timp. Pe lângă partidele istorice, toate asociațiile științifice și culturale independente sunt suprimate treptat de comuniști, precum Societatea Română de Lingvistică (fondată de Al. Rosetti), instituțiile culturale străine (cu excepția celor sovietice) și orice organizație necomunistă. O astfel de structură, dispărută în 1947, este asociația „Amicii Franței”, al cărei secretar-adjunct se întâmpla să fie un oarecare D. M. Pippidi, care-și alesese foarte prost tabăra – tocmai atunci când mulți alții se înghesuiau să intre în ARLUS sau în partidul comunist, precum cameleonul Constantin Daicoviciu și oportunistul Emil Condurachi.

După nădejdi imense ivite la sfârșitul războiului, de renaștere a umanismului după vremuri de barbarie⁵¹, de noi contacte și de revenire

⁴⁹ L. Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, București, 1949, 39.

⁵⁰ *Lupta de clasă. Organ teoretic și politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, 5/3, 1949, 89-96.

⁵¹ Umanismul este leitmotivul lecției de deschidere a lui Pippidi la Facultatea de Litere, pe 23 ianuarie 1946 (cf. D. M. Pippidi, *Le sens actuel de l'humanisme, Lettres d'Humanité*, 6, 1947, 5-22; text republicat în *Dacia*, NS 51, 2007, 39-46). Referindu-se la războiul de-abia încheiat, cita mijloacele moderne (imprimerie, radio, învățământ obligatoriu) și deplângea „que, des années durant, d'aussi nobles conquêtes de l'intelligence aient pu être utilisées à répandre le mensonge et la hai-

la normalitate, sunt ani de plumb în care intelectualii de toate obediințele, inclusiv rarii marxiști, asistă la dispariția influenței culturale occidentale, mai ales franceze, în vreme ce corifeii staliști difuzează diatribe împotriva legăturilor cu Occidentul putred, capitalist și imperialist. Ele au fost definitiv tăiate odată cu instaurarea stalinismului, prin campania împotriva cosmopolitismului și obiectivismului, inclusiv a altor limbi străine decât rusa, latina fiind suspectă și pentru că avea nenorocul să fie limba Vaticanului și a bisericii catolice, deci a unei „oficine imperialiste”. La sfârșitul anilor 1940 se desăvârșește ruperea brutală a contactelor cu „cosmopolitismul occidental”, prin valuri de intimidări, epurări și arestări. Survine o a doua rinocerizare, ani în care cei care nu sunt suprimați sau declasați, sau cei care participă din oportunism la stalinizare (precum C. Balmuș), fie adoptă măști staliniste, fie încetează să mai publice (D. M. Pippidi)⁵².

ne, cela restera l'une des hontes de notre époque”, dorind ca „le premier devoir des gouvernants et des gouvernés soit le rétablissement de l'homme dans son imprescriptible dignité”. Deja în exil, Herescu publică textul unei conferințe la universitatea din Glasgow (noiembrie 1946), în care pleacă de la termeni latini, cu trei învățături oferite de *humanitas* – umilitate, solidaritate, libertate –, pentru a conchide că umanismul nu înseamnă doar filologia clasică, ci, mai larg, arta de a forma sufletul uman prin cultura spiritului (N. I. Herescu, *Homo-Humus-Humanitas. Préface à un humanisme contemporain*, BAGB, 5, iunie 1948, 64-76).

⁵² Paranteza relativă din publicațiile lui Pippidi de după război oglindește războiul cultural împotriva filonului occidental, atunci când se impune regimul de „democrație populară”. Pe 5 martie 1958, Pippidi răspundea unei scrisori pierdute a lui Louis Robert, amintindu-i că publicase mult în franceză, dar că ulterior doar româna era autorizată; mai adăuga: „ce n'est non plus de ma faute si entre 1946 et 1954 je n'ai rien publié du tout” (D. Dana, „*Les inscriptions pour l'histoire*”... [nota 1], 226). În realitate, Pippidi făcuse efortul de a publica chiar în acea perioadă de hibernare forțată, deși productivitatea sa a fost paralizată de vitregia deceniului stalinist, cum reiese din amănuntul că nu a mai scris nicio recenzie între 1946 și 1957, după ce publicase 177 astfel de texte în tinerețe! În primul număr din *SCIV*, singura revistă de istorie veche care ființa atunci, publică totuși o notă critică la adresa teoriilor despre creștinarea precoce a regiunilor dunărene: D. M. Pippidi, „*Arie apostolică și onestitate istorică. În marginea unui articol al Părintelui Ion Coman, SCIV, 1/1, 1950, 277-279*”. La prima vedere, am putea crede că ironiile asupra acestui subiect erau singurele posibile în acea vreme: adevărul e altul, pentru că o astfel de critică era un mijloc ingenios de a putea vorbi, în plină perioadă stalinistă, despre „onestitate istorică”, despre metodă și despre problema surselor. Nu era doar o critică a ortodoxismului și a naționalismului, căci în filigran se poate citi o critică a jdanovismului.

Asistăm la o revenire treptată și fragilă pe făgașul de dinainte abia pe la sfârșitul anilor 1950, în mai multe etape. Prima este esențială: filologii clasici și alți antichizanți rămași la est de Cortina de Fier folosesc pretextul internaționalismului socialist pentru a strânge legăturile dintre țările socialiste surori și a-și clădi treptat un spațiu de libertate relativă, înlesnind circulația de persoane, de publicații, de idei și de inițiative. Traducerea acestui fenomen este înființarea în primăvara lui 1957 la Liblice, aproape de Praga, a unui comitet internațional de coordonare pentru studiile clasice din țările socialiste⁵³, care poartă numele foarte ideologic de *Eirene* – de vreme ce belicoasa URSS se lupta „pentru pacea lumii”; revista *Eirene* apare din 1960 la Praga. Inițiativa aparținea lui Antonín Salač (1885-1960), de la Universitatea din Praga, cu sprijinul Academiei Cehoslovace de Științe. Reprezentanții români din comitetul *Eirene* sunt academicianul Al. Graur și D. M. Pippidi. În fiecare țară socialistă e încurajată înființarea unei societăți de studii clasice: cea din România se naște în februarie 1958 (prezidată de Al. Graur, secretar fiind D. M. Pippidi), iar primul volum al periodicului ei, *Studii Clasice*, e imprimat în septembrie 1959; revista e îngrijită de Al. Graur și D. M. Pippidi (apoi și de I. Fischer). Se poate astfel recurge la schimbul de publicații, singura modalitate de punere la curent cu noutățile din Occident: revistele străine sunt exploatate drept sursă de informații bibliografice, ceea ce accentuează frustrarea, prin conștientizarea izolării și a decalajului. Prin congresele *Eirene*, filologii clasici din Lagărul Socialist își constituie un spațiu de schimb și de circulație, fondează și fac să circule reviste specializate, care publică majoritar în limbi occidentale (mai ales franceză și germană), abandonând treptat nu numai rusa, până atunci impusă, dar și „limbile lui Babel”, cum îi scrie Louis Robert lui Pippidi. Acești primi pași permit, treptat, deschiderea spre Occident, și încă în ambele sensuri. În fine, într-o a treia etapă, aceste asociații de studii clasice din Blocul de Est se vor putea alipi la FIEC (federația internațională a asociațiilor de studii clasice), reluând contactele cu savanții occidentali, inclusiv pentru invitații reciproce la conferințe și întruniri științifice⁵⁴. La începutul anilor 1960, D. M. Pippidi și Iancu

⁵³ URSS, Polonia, RDG, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria; reprezentanții Iugoslaviei se pot alătura abia în 1964.

⁵⁴ Detalii despre aceste evoluții la D. Dana, „*Les inscriptions pour l'histoire*”... [nota 1], 70-90, respectiv 114-123. Despre situația studiilor clasice în aceste țări, vezi importanta culegere editată de Gy. Karsai, G. Klaniczay, D. Movrin, E. M.

Fischer militează cu alți filologi pentru reîntoarcerea, mai apoi recon-solidarea latinei în învățământul secundar – un episod al pendulării care nu va mai avea parte de liniște, pînă în zilele noastre, pentru o disciplină care pătimește ba din cauza ideologicului, ba din cea a obtuzității. Era o limbă quasi-exclusă pînă atunci, în plus cea a „agenturii imperialiste” de la Vatican; limbile de circulație revin curînd, mai ales franceza, nu numai în învățământ, dar și în publicațiile naționale. Timp de mai multe decenii, asistăm în estul Europei la ultima înflorire a francezei ca *lingua franca*. Rolul pe care și-l asumă în această renaștere cei formați în Occident în perioada interbelică este crucial.

3. Instrumente de lucru: „cercul lui Marouzeau”

Dar latiniștii români nu se afirmă numai în țara lor, ci și în cea care i-a format, iar prin universalitatea de atunci a limbii franceze se adresează ansamblului lumii savante. Unii dintre ei sunt cooptați de Jules Marouzeau în proiectele sale ambițioase, cu două masive instrumente de lucru:

(1) abia în 1943, în miezul războiului, Herescu publică la Paris *Bibliographie de la littérature latine* (Les Belles Lettres), în *Collection de Bibliographie Classique* condusă de Marouzeau. În ordine cronologică, pe mari perioade, sunt date pentru fiecare autor manuscrisele, sco-liile, edițiile, extrasele, traducerile, lexicurile, indicii, lucrările de consultat. Acest repertoriu analitic și critic de peste 400 de pagini era anunțat de mai mulți ani, fiind gata în septembrie 1939, cu corecturi, citite de Marouzeau la Paris și de Pippidi la București. Herescu le mulțumea câtorva elevi care recopiaseră fișele, dar și colaboratorului apropiat Victor Buescu care verificase în bibliotecile din Paris referințe și corecturi. Recenziile salutau în Herescu „le maître qui a formé en Roumanie une école d'excellents latinistes”, dar și Institutul de Studii Latine, cu producție științifică în franceză.

(2) sunt de fapt întreprinderi colective, pentru că și Scarlat Lambrino se folosise de studenții români aflați la studii la Paris (sau altundeva) pentru întocmirea fișelor la o întreprindere similară, întârziată și ea de război: va publica abia în 1951, la Paris, *Bibliographie de l'Anti-*

quité classique: 1896-1914. Première partie, Auteurs et textes, tot în *Collection de Bibliographie Classique*. Lambrino, din același cerc al lui Marouzeau, pregătea de când se formase la Paris o bibliografie a studiilor clasice – întreruptă de anii războiului, de vicisitudinile de la Roma și din Portugalia, dar și de sănătatea sa șubrezită⁵⁵. Deși în anii 1930 între Herescu și Lambrino existase o anumită concurență (episodul cu *Revista Clasică* și *Istros*), cei doi strâng legăturile în exil. Lambrino vine de la Roma la Lisabona, urmând să ocupe o catedră tocmai atunci când Herescu și-o părăsea pe a lui. Cu toate că fusese ajutat de mai mulți colaboratori și elevi – la București sau cu ocazia sejururilor lor de studii în Franța, Italia și Germania –, în prefață Lambrino citează doar câteva nume: Emil Coliu și Vasile Christescu „disparus en pleine force au début de la tourmente”⁵⁶, Dinu Adamășteanu, Dumitru Marin (profesor la Bari) și soția sa Meluța Marin, Nicolae I. Herescu. Putem observa că doar cei morți sau rămași în exil sunt citați pe nume. Era vorba în realitate de un gest elegant din partea lui Lambrino, cum reiese dintr-o scrisoare trimisă pe 1 mai 1951 prietenului Herescu: „[Marouzeau] mă întreabă de ce te-am pomenit pe Dta în prefață, iar pe Pippidi nu, când el a văzut mâna lui Pippidi în multe fișe, iar de la Dta nicio urmă. Vezi până unde merge? Îmi suspectează sentimentele și mă crede capabil de toate infamiile. I-am răspuns că urma Dtale nu a văzut-o fiindcă ea se află în nenumărate rezumate și informații care m-au ajutat să clarific chestiuni delicate de atribuire, pe care nu le puteam rezolva cu mijloacele de aici. Pe Pippidi nu l-am pomenit, cum nu am pomenit pe *niciun altul* care mi-au furnizat fișe chiar mai numeroase decât Pippidi, fiindcă nu vreau să atrag fulgerele comuniștilor din țară asupra lor, arătându-i ca fiind colaboratori ai unui vândut capitaliștilor americani. I-am pomenit «în bloc», fără să-i numesc, pe cei din țară, și am pomenit cu

⁵⁵ Lucrarea (XVI + 761 p.) acoperea perioada dintre Rudolf Klusmann (*Bibliotheca scriptorum classicorum et Graecorum et Latinorum: die Literatur von 1878 bis 1896 einschliesslich umfassend*, I-IV, Leipzig, 1909-1913) și Jules Marouzeau (*Dix années de bibliographie classique. Bibliographie critique et analytique de l'Antiquité gréco-romaine pour la période 1914-1924*, Paris, 1927-1928). Din corespondența la care am avut acces, se pare că Lambrino lucra la a doua parte a bibliografiei clasice (*Matières et disciplines*, cu indici și *errata*), niciodată terminată.

⁵⁶ Primul murise de pe urma unei boli, la numai 29 de ani, în septembrie 1939; al doilea, fanatic comandant legionar, fusese împușcat de poliție, la 37 de ani, în ianuarie 1939, când se opusese cu arma arestării.

nume pe cei care se află dincoace de cortină, fiindcă aceștia sunt la a-dăpost de represalii”⁵⁷.

Ca o datorie morală față de Marouzeau, Herescu publică întreprinderile cu el, o lucrare care apare postum (exilatul se stinge din viață într-o clinică de la Zürich, în august 1961); îl omagia acolo pe profesorul de origine modestă, dar extrem de laborios, care fondase un instrument de lucru ca *Année Philologique* (cu Juliette Ernst)⁵⁸ și edita *Revue des Études Latines* (REL), în cadrul Société des Études Latines (SEL)⁵⁹.

4. Latinitate sau ortodoxism?

Atașați obligațiilor universitare și scrierilor specializate pe care le publică, protagoniștii acestui articol au traversat epoci diferite, de libertate și dinamism, de libertate relativă, de control ideologic sau de deșrădăcinare și nostalgie (în exil). Unii au avut poziții publice pentru apărarea disciplinei, dar care, citite în filigran, vizau mult mai mult. În acest sens, nu este lipsită de interes polemica lui Herescu cu Nichifor Crainic, despre care un excursus este necesar.

Deși neotraditionalist pe tărâm literar și deși va colabora la *Gândirea*, Herescu nu împărtășește vederile pe care Nichifor Crainic le populariza despre ortodoxie ca element definitoriu al românismului. În efemera revistă craioveană *Scrișul Românesc*, Herescu publicase în 1927 eseul „Apărarea Occidentului” pornind de la cartea catolicului francez Henri Massis⁶⁰; acel maurrasian, apropiat de Action Française, denunța asaltul Orientului împotriva moștenirii latine (descrișă drept ordine, coeziune, construcție intelectuală), prin trei forțe coalizate: germanismul, slavismul și asiaticismul; pentru Massis, aprobat de Herescu, Europa însemna cultura latină, adică rațiune, logică, echilibru, proporție. În acel text, Herescu transpunea tematica în cadrul românesc, atacând tendințele ortodoxiste și antimoderniste din

⁵⁷ D. Dana, „*Les inscriptions pour l'histoire*”... [nota 1], 440.

⁵⁸ Despre care vezi I. Hilbold, *Écrire Juliette Ernst. Bibliographie et sciences de l'Antiquité au XXe siècle*, Basel, 2022 (*Antike nach der Antike* 1); sunt pomeniți acolo și latiniștii români din cercul lui Marouzeau.

⁵⁹ N. I. Herescu, *Entretiens avec J. Marouzeau*, Torino-Paris, 1962 (*Umanisti contemporanei* 1).

⁶⁰ N. I. Herescu, *Apărarea Occidentului*, *Scrișul Românesc*, an I, nr. 2, decembrie 1927, 60-68 (e vorba de H. Massis, *Défense de l'Occident*, Paris, 1927).

„cea mai bună gazetă lunară” (*Gândirea*), dar și moda misticismului și valul orientalist, opunându-le latinitatea și spiritul critic occidental⁶¹. Cum bine observa Zigu Ornea, revistele neosămănătoriste craiovene în care se implică tânărul Herescu, sfârșind cu *Scrisul Românesc*, se împotrivesc deformării ortodoxiste, fiind vorba de o negare care vine tocmai din interiorul taberei tradiționaliste. Cam pe atunci când și Iorga se disocia de ortodoxismul normativ, Herescu arată că biserica română e defensivă, nu ofensivă, că e națională, nu ortodoxă (neavând o artă bisericească proprie, ci una strict bizantină), nevăzând nicio congruență între spiritul românesc și „misticismul ortodox, cum îl au slavii”. Pentru Herescu, sufletul românesc ar fi calm, senin, idilic, iar „calmul exclude delirul, seninătatea exclude transa, idilicul exclude exorcismul”; misticismul n-ar fi prezent nici în politica românească (încă!), deși tânărul craiovean împărtășește aceeași respingere: „[s]ă nu vorbim de politică. O știm și o batjocorim cu toții îndeajuns”. Eseul e de fapt o pledoarie pentru fondul latin și contact cu cultura occidentală, avertizând asupra confuziei vinovate dintre misticism și mister: „Poezie fără sensul misterului nu se poate. Fără misticism, firește”⁶². Frământat ca alți contemporani de orientările felurite care se iveau, Herescu credea că „așezați la crucea dintre Răsărit și Apus, n-am putut niciodată rămâne indiferenți, de-a lungul istoriei, la războaiele celor două lumi”, iar acum, când se bat „armile ideilor”, lupta care trebuie dusă e una de independență spirituală. Precum pe tărâm literar, preferința sa e naționalistă, însă neruptă de Occident: „[s]untem solicitați din toate părțile de problemele capitale care frământă globul și această veșnică alarmă nu ne lasă tihna necesară pentru a ancora în propriul nostru pământ, de a adânci, descoperi și delimita fruntariile sufletului nostru românesc”. Prin urmare, „[n]oi, a căror poziție geografică ne-a făcut să oscilăm totdeauna între Paris și Levant, între haosul bolșevic și disciplina fascistă, între tot atâtea extreme, trebuie să cercetăm care sunt cauzele și finalitatea care promovează curentul mistic ce bate dinspre Asia către Apusul Europei”. Or, principalele momente ale literaturii românești sunt pentru Herescu tocmai roadele contactului cu Apusul și cu latinitatea: cronicarii moldoveni, datorită Poloniei; Școala Ardeleană, datorită Romei, pre-

⁶¹ De exemplu N. Crainic, *Isus în țara mea*, *Gândirea*, an II, nr. 11-12, 5 ianuarie 1923, 117-120.

⁶² De aceea, îi apreciază ca poeți, pentru mister, pe Vasile Voiculescu și Ion Pillat, în vreme ce-i clasează printre mistici pe Lucian Blaga și Adrian Maniu.

cum ulterior Heliade-Rădulescu și Asachi. „Ideea romană, cultura latină este deci firul conducător al culturii românești, de la obârșie și până azi”; mai mult, Pârvan ar fi dovedit arheologic că legăturile cu cultura latină ar fi mult mai vechi decât cucerirea Daciei, și anume prin celți. În răspăr cu mulți exponenți ai generației ridicate după război, Herescu e adversar hotărât al „valului de misticism, care amenință să pătrundă în literatură, în filosofie, în publicistică, la Universitate și aiurea” și prevede un proces lung și aprig, conștient că se va lovi de „îndârjirea tinerei generații, adică a noastră, care trimete ochi de melc, către tot ceea ce este individualism facil și-și retrage tentaculele prudente de la tot ce este laborioasă obiectivitate. Preferăm însă să fim dintre cei ce devin odioși după ce au dus la victorie, decât dintre cei ce sucombă cu masa”, iar „pentru statul spiritual românesc care așteaptă să se închege” – cel pe care-l vor vesti trâmbițașii românismului – e nevoie de *criticism* și *neoclasicism*⁶³. Cu acest portret senin și idealizat al neamului, Herescu apare astfel destul de disonant comparat cu alți colegi de generație, și față de exaltările din *Itinerariul spiritual* eliadian sau, și mai stridente încă, din *Manifestul Crinului Alb*, dar și față de exponenții sinergiei occidental-raționaliste, precum Tudor Vianu, Mihail Ralea sau un critic literar ca Eugen Lovinescu.

Eseul din 1927 în care Herescu combătea ortodoxismul care avea vânt în pupă, pentru a promova latinismul și neoclasicismul⁶⁴, nu putea scăpa principalului interesat. În tratatul său din 1938 despre ortodoxie și etnocrație, Nichifor Crainic îl critică pe Herescu, dar cu bunăvoință, cu siguranță deoarece gravita în gruparea *Gândirii*: e citată acum culegerea sa *Pentru clasicism*, unde fusese republicată cronica din urmă cu un deceniu⁶⁵. Cauza crizei clasicismului nu e numai reducerea orelor de latină și greacă în liceu, denunțată de Herescu, ci și alta, crede Crainic, și anume „imitarea netoată a unor anumite curente din mult lăudata «Europă latină» a d-lui N. I. Herescu, curente ostile umanităților sau clasicismului. Această «Europă latină» nu e în realitate decât Franța democratică, al cărei spirit stăpânit de francmaso-

⁶³ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, 113-115, 441-442.

⁶⁴ Pompiliu Constantinescu îl critica și el pe Crainic, cu al său tradiționalism de import (bazat pe cugetători străini), pentru a propune latinitatea și folclorul (Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreapta românească*, București, 1996, 107).

⁶⁵ N. Crainic, *Ortodoxie și etnocrație. Cu o anexă: programul statului etnocratic*, București, 1997 (ed. C. Schifirneț), 52-72 („Ortodoxie și clasicism”).

nerie și de iudaism luptă pentru «liceul unic» din care trebuiesc expulzate studiile classice». Democrația și iudeo-masoneria sunt, pentru Crainic ca și pentru ansamblul dreptei radicale și pățimaș antisemite, fermenții decăderii.

„Dar, pledând pentru clasicism, d. N. I. Herescu ridică din nou în cartea sa o chestiune îndelung dezbătută în paginile revistei *Gândirea*: aceea a orientării noastre culturale. «De noi trag azi puteri contradictorii, – zice d-sa: – de o mână Apusul, de alta Răsăritul. De Apus ne leagă ideea romană, tradiția latină, cultura rațiunii. De Răsărit, misticismul înfrățit în vremea din urmă cu ortodoxismul». Dacă pentru Herescu clasicismul se opune ortodoxiei, Crainic susține, fidel propriei linii, că „noi suntem pentru clasicism *tocmai fiindcă ortodoxia ne obligă*”, Bizanțul fiind cel care a dat românilor ideea romană, „concretizată în istoria statului național cu toate așezămintele lui”; cât despre „cultura latină», ea nu e atât latină, cât grecească”. „Astfel, elementele permanente ale culturii occidentale, care sunt elementele permanente ale fiecărei culturi, noi românii le avem date în însuși izvorul lor: Bizanțul ortodox, de care ne leagă organic marea tradiție spirituală a neamului nostru”. Acestea sunt sofisme și platitudinile cu care Crainic își justifica sistemul de valori, în care „noi [românii] suntem rasa regală a acestui pământ”. Nu cunoaștem reacția lui Herescu, care nu va învenina inutil bunele sale relații cu Crainic în aceste vremuri de creștere și de legitimare a barbariei, dar în publicațiile sale din anii următori, inclusiv pe vremea războiului, va rămâne credincios idealului său clasicist, de factură occidentală.

Pe la începutul deceniului patru, prietenul Pippidi îi scria, ironic, camaradului craiovean: „Învățătura «Gândirii» mă copleșește. Autohtonismul nu e vorbă goală”⁶⁶. Dar tot pe atunci (1930), Nae Ionescu combătea în *Cuvântul* ideea latinității poporului român și a legăturii cu Apusul (drept o grefă nereușită), fiind partizan al apartenenței răsăritene, ortodoxe și sud-est europene, „căci această latinitate este lucrul cel mai greu de dovedit din toate afirmațiile pe care le facem pe socoteala noastră”, propovăduind în schimb autohtonizarea în cultură⁶⁷. Iar Crainic susținea în revista sa tradiționalistă „primatul spiritului autohton”.

⁶⁶ Scrisoare inedită trimisă lui Herescu de la Paris, pe 5 martie 1931 (pentru fond, vezi nota 35).

⁶⁷ Z. Ornea, *Anii treizeci...* [nota 64], 88-91.

Or, la începutul deceniului următor, și Pippidi scrie despre spiritul clasic⁶⁸; lăudând eforturile prietenului Herescu, plasându-se în contextul celui de-al treilea umanism schițat de Werner Jaeger în Germania, sau al generației tinerilor savanți italieni formați de Augusto Rostagni; amintește în acea prezentare revistele *Favonius* și *Revista Clasică*, iar mai recent publicațiile Institutului de Studii Latine. Nu trebuie uitat că D. M. Pippidi nu numai că n-a fost interesat de politică sau de onoruri (era însă un democrat cu vederi de stânga), dar a rămas neatins în anii 1930 și ai războiului de tăvălugul românismului în care au fost antrenați cei mai mulți intelectuali ai epocii (dintre care legionarismul a fost manifestarea cea mai influentă) – ba chiar, indirect, s-a opus acestor tendințe, iar după război a rămas la fel de imun la oportunismul și servilismul multora față de noul regim, pentru a-și menține sau spori privilegiile, precum filologul stalinist Constantin Balmuș sau ierarhii comuniști de la Cluj și București, Constantin Daicoviciu și Emil Condurachi. Aceste voci apărând la apusul epocii interbelice un clasicism senin și deschis modernității apar însă minoritare, acoperite de exaltările și de barbariile vremii.

Câteva cuvinte se cuvin despre destinul occidental sau răsăritean care tulbura atunci poziționările intelectuale, fie ele moderate, fie, din ce în ce mai numeroase, în cadrul nebuloasei româniste. După ce Lucian Blaga deschide un stăvilă, dorind, după preponderența direcției latiniste, privilegierea altor energii, a unei vitalități biologice moștenite de la strămoșii delăsați, tracii și slavii („Revolta fondului nostru nelatin”, 1921), curentul tracist se precizează și se accentuează, dacii devenind acum strămoșii principali, ca o pecete a autohtoniei, a unei excelențe primordiale. Acest curent se va dezvolta ulterior în tracomanie, care irigă și tendințe din Mișcarea Legionară și, peste câteva decenii, din neoașismul ceaușist. Dincolo de aceste țeluri ideologice diferite, trebuie menționat că în perioada interbelică mulți credeau efectiv în latinitatea *biologică* a poporului român – care e desigur o himeră, pentru cei care sunt conștienți de valurile de provinciali pripășiți în Dacia romană (într-adevăr *ex toto orbe Romano*) –, în vreme ce alții susțineau un tracism *biologic* cu tonalități vitaliste (chiar și peste câteva decenii I. I. Russu rămâne fidel acestei viziuni). La fel, să nu pierdem din vedere că și unii și alții, deși aflați pe poziții diferi-

⁶⁸ D. M. Pippidi, *Între clasic și modern*, *Revista Fundațiilor Regale*, an VIII, nr. 4, 1 aprilie 1941, 209-210.

te (exaltând fondul latin sau trac), gândeau printr-o prismă ideologică: astfel, occidentalizarea prin celți, într-o menire teleologică pentru Pârvan, care este o legitimare printr-un trecut în mare parte inventat și exagerat a unui destin național, însemnat apoi definitiv de pecetea Romei; la fel de ideologic, deși mai distonant prin rigiditate și prin relativa noutate⁶⁹, este accentul pus pe sciți și pe slavi în perioada stalinistă. Or, strămoșii revendicați în perioada interbelică de către intelectuali aflați în tabere diferite îi arată părtași ai aceluiași naționalism care-i anima și pentru care legitimările nu se sfîșesc să cozmétizeze, selecționeze sau răstălmăcească radical trecutul.

5. *Clasicism pe timp de război*

Multe din articolele și eseurile lui Herescu, îndeosebi despre „frumosul clasic”, sunt strânse, ca și conferințele sale radiofonice despre literatura antică și istoria romană, în culegerile despre clasicism publicate între 1937 și 1941: *Pentru clasicism. Idei, fapte, oameni 1926-1936* (Craiova, 1937); *Caete clasice* (București, 1941); *Milliarium* (București, I [*Pentru clasicism*], 1937; II, 1941)⁷⁰. Am văzut mai sus activitatea pe care o desfășoară prin Institutul de Studii Latine, unde apar și lucrările elevului său Victor Buescu⁷¹, sau la *Revista Clasică*, neuitând lucrări aflate în șantier, precum o *Istorie a literaturii latine* a cărui publicare integrală a fost compromisă de război și de e-

⁶⁹ Un istoric brașovean susținea înspre mijlocul anilor 1930 ideea înrudirii dintre daci și balto-slavi (iconoclastă în România prin radicalitatea ei), criticând preferința pentru daci manifestă în *Getica* lui Pârvan și revalorizând moștenirea latină, tot pe criterii ideologice, românii fiind „păstrători ai fondului sufletesc unitar, universal și etern al limbei și culturei latine”; vezi D. Dana, *Aurel A. Mureșianu și „Iluzia Dacică”*, în D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (ed.), *Archaeology: Making off and Practice. Studies in Honor of Mircea Babeș at His 70th Anniversary*, Pitești, 2011, 57-65.

⁷⁰ Aceste texte au fost reeditate, prin grija lui L. Franga, în N. I. Herescu, *Destin fără moarte (Pentru clasicism)*, București, 2011; primul vol. din *Milliarium* este ediția a doua a *Pentru clasicism*. Vezi interesanta prezentare a tradiției științifice – asaltată de etnicismele interbelice și de tracomanie – la R. Voncu, *Revolta fondului nostru latin, România Literară*, an XLIV, nr. 40, 5 octombrie 2012, 16.

⁷¹ Cf. nota 45; mai vezi și V. Al. Georgescu, *Études de philologie juridique et de droit romain. I. Les rapports de la philologie classique et du droit romain*, 1940.

xilare. Eforturile latiniștilor continuă pe vremea războiului, cu dări de seamă despre anii de încercări⁷².

Monografiile sau studii de specialitate apar în franceză – deși Herescu face parte, ca destui alții care se adaptează noii hegemonii, din Asociația Româno-Germană –, iar acest gest va fi salutat de prietenii francezi⁷³. Alt semn al timpului e faptul că Herescu ține acum conferințe în țările latine (Italia, Portugalia, Spania), tema latinității fiind exploatată de cele patru regimuri autoritare, contrapondere împinsă într-un plan secundar de tema superiorității germanico-ariene.

Pe timp de război, apare o nouă revistă culturală, *Dacia*: Dan Botta sublima acolo un imperialism românesc, exacerband românismul anilor 1930, elogiind virtuțile neamului tracic (zugrăvit drept un popor de vizionari, eroi și poeți) și romanitatea tracică, mai mult, pretinzând că triumful creștinismului în lume ar fi fost asigurat de traci (care ar fi prefigurat noua religie), românii fiind pentru el singurii moștenitori ai ideii imperiale romane. Recunoaștem aici teme ale tracomaniei care se difuzează atunci și care urmau să revină – în forță dar cu ignoranțe intolerante – peste câteva decenii, sub Ceaușescu, apoi în deusolata societate postdecembristă. Mult mai cumpătat, cel puțin prin contrast, Herescu scrie acolo doar despre romanitatea României⁷⁴, reproducând de fapt conferințele sale de la Roma, cu ideea popoarelor latine.

6. Latinismul celor din exil

În exil din vara lui 1944 (la Lisabona, iar peste un an apoi Paris), Herescu e un latinist itinerant, cu câteva serii de conferințe episodice

⁷² D. M. Pippidi, *Les études classiques en Roumanie de 1939 à 1945*, BAGB, NS 2, 1946, 77-81; V. Buescu, *Les études classiques en Roumanie*, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, 71-84.

⁷³ Publicațiile acestui institut, ca un mesaj de prietenie venit dintr-o țară care în plină criză nu se teme să-și manifeste atașamentul față de știința franceză, sunt salutate de J. Marouzeau, în *REL*, 21-22, 1943-1944, 311.

⁷⁴ N. I. Herescu, *Istoria romană ca lecție de morală*, *Dacia*, an I, nr. 1, 15 aprilie 1941, 2, număr în care D. Botta publica la p. 3 o conferință radiofonică din decembrie 1937 (*Românii, poporul tradiției imperiale*); *Idem*, *Romanitatea României*, *Dacia*, an I, nr. 4, 15 iunie 1941, 5-6; este conferința de pe 17 ianuarie 1940, de la Institutul de Studii Romane din Roma, publicată în broșură în 1942, la Roma (*La romanità della Romania*).

în universități occidentale. Implicându-se în structurarea politico-culturală a exilului, ca responsabil pentru sectorul cultural, la chemarea generalului Nicolae Rădescu, renunță la catedra de la Lisabona (singurul său post universitar) și este în acei ani mai puțin preocupat de specializarea sa de latinist, după ce reușise să publice în 1943, la Paris, *Bibliographie de la littérature latine* (Lambrino va publica primul volum al bibliografiei studiilor clasice peste un deceniu, tot la Paris, cu o foarte mare întârziere). Dezamăgirile de care va avea parte, care-l transformă într-un fel de paria în exil, și care-i macină durabil sănătatea, îl fac să revină la pasiunea sa pentru studiile clasice, ca un refugiu stoic în fața adversităților. Aceasta se reflectă în studiile din ce în ce mai numeroase pe care le va publica până la moartea prematură (1961), despre poezia latină⁷⁵, umanismul latin, Cicero și Ovidiu, ultimii doi, în cheie militantă, ca arhetipuri ale exilaților. Că scrie despre umanismul latin, despre exilul antic sau despre cultura romanilor, Herescu face de fapt pledoarii despre libertate, în același dublu registru, ca în articolul despre umanismul latin ca formă de libertate, dedicat memoriei fostului coleg Gheorghe Brătianu, care pierise la Sighet⁷⁶.

Cu ocazia bimilenarului nașterii lui Ovidiu, care și-a sfârșit zilele exilat la Tomis, Herescu editează în 1958, la Paris, volumul colectiv *Ovidiana. Recherches sur Ovide* (sub patronajul Asociației Guillaume Budé, finanțat de fundația Bollingen și de Liga Românilor Liberi, dar și de fundația Gulbenkian din Lisabona). Latinistul fusese ajutat de alți trei exilați români, Dinu Adameșteanu, Vasile Cristea și Eugen Lozovan. Pe lângă nume prestigioase de savanți occidentali (printre care H. Bardon, P. Grimal, J. Marouzeau, E. Paratore, O. Seel) găsim studii semnate de exilați: Dinu Adameșteanu, Nicolae I. Herescu, Scarlat Lambrino, Eugen Lozovan, Dumitru Marin. În *Avant-propos*, Herescu reabilita poetul Romei și al Tomisului, inclusiv pentru *Tristele* și *Ponticele* lămuritoare „sur les malheurs immuables de l'exil”⁷⁷.

⁷⁵ N. I. Herescu, *La poésie latine. Étude des structures phoniques*, Paris, 1960 (Les Belles Lettres).

⁷⁶ Idem, *L'humanisme latin comme forme de liberté*, *Acta Philologica*, 2, 1959, 7-23 (revistă a exilului, la Roma). Un exemplar e dedicat soților Lambrino, „în amintirea vrednicului bărbat și bunului coleg care a fost George Brătianu” (Biblioteca Gulbenkian din Lisabona).

⁷⁷ Despre celebrările din România, motiv de timidă apropiere cu Franța și savanți occidentali, în care un rol și-l asumă cei formați în Occident, vezi S. Lemny,

Studii care valorizează antichitățile din Scythia Minor sau Dacia, mai ales latinitatea poporului român (contrapondere la slavismul stalinist), sunt redactate și de alți exilați, precum Lambrino, Buescu⁷⁸ sau Lozovan (ultimul în ton extrem de avântat). Este o continuare pe toate planurilor a activității interbelice, însă în cheie explicit militanță, căci latinismul disciplinar se îmbină cu unul ideologic, într-un context determinat de confruntarea multiformă cu noua versiune comunistă care amuțește și remodelează istoriografia din RPR⁷⁹.

7. Câteva concluzii

Pe 14 mai 1939, în conferința sa de recepție la Ateneul român, Herescu susținea imperturbabil *Necesitatea clasicismului: considerații asupra vremii de azi*; amintea activitatea sa din elanul tinereții la revista craioveană de studii clasice *Favonius*, clasicism însemnând tinerețe, oferind opere esențiale și pentru tineret; mai argumenta că nu trebuie opus clasicismul progresului care civilizează, ci doar trebuie făcut din el un instrument împotriva decăderii spirituale, prin ideea clasicismului pentru actualitate și înțâietatea spiritului asupra tehnicii⁸⁰. Precum alții cu șabloanele lor (Eliade cu primatul Spiritului, Crainic cu ortodoxismul), Herescu nu va conțeni să repete, indiferent de timpuri, cam aceleași slogane. Suntem în perioada sensibilă în care alți intelectuali, răspândind un românism devenit limbajul hegemonic și tot mai intolerant, sperând instaurarea unui stat totalitar – cei mai mulți afiliați Mișcării Legionare –, militau deja de mai mulți

F. Nicolae, *Le bimillénaire de la naissance d'Ovide et le rapprochement franco-roumain en 1957, Anabases*, 38, 2023, 11-26.

⁷⁸ V. Buescu, *Contribution des Roumains en exil aux études philologiques, Revue des Études Roumaines*, 7-8, 1959-1960, 256-270.

⁷⁹ Mare prieten al României, Marcel Fontaine, care venise cu misiunea militară a generalului Berthelot în primul război mondial, pentru a reveni în 1919 în cadrul Misiunii Universitare Franceze, și care activase ca profesor la Turnu Severin, Craiova și București (urmând să fie expulzat în 1948), va publica *La République Populaire Roumaine contre la culture française: 15 ans de guerre (1948-1962)*, Paris, 1962. Despre unele aspecte istoriografice, vezi F. Matei-Popescu, *Imaginea Daciei romane în istoriografia românească între 1945 și 1960, SCIVA*, 58/3-4, 2007, 265-288.

⁸⁰ *Anuarul Ateneului Român pentru 1939*, București, 1940, 52-53 (rezumat); N. I. Herescu, *Necesitatea clasicismului*, București, 1940 (*Biblioteca Ateneului Român* 22) (broșură).

ani pentru un „imperialism românesc” și „măreția destinului românesc” care, după război, s-au soldat cu impunerea hegemoniei sovietice și un totalitarism care nu avea nimic de invidiat obtuzității ultra-naționaliștilor interbelici.

Prin figurile evocate în paginile de față, avem de-a face cu un alt latinism, după cel cu adevărat fondator al Școlii Ardelene⁸¹, și care survine după al doilea moment fondator, ilustrat de Vasile Pârvan, care e însă bicefal, de vreme ce dă naștere în același timp și temei sintezei daco-romane, dar și unui dacism multiform⁸². Este unul conectat îndeaproape la Occident, mai ales la Franța, unde se formaseră exponenții săi: un latinism savant, francofon, universal dar și național. El se ridică la un cu totul alt nivel. Cele mai multe, cele mai importante studii sunt redactate direct în franceză, publicate în Franța, sau la București, sau la București și Paris, iar revistele se folosesc de același vehicul al francezei, într-o epocă de domnie a ei ca limbă științifică *par excellence*. Asistăm la o deplină sinergie – deși nu trebuie trecută cu vederea izolarea bibliografică, chiar și atunci, mai ales din motive financiare, izolare care răzbate din corespondența privată. Dacă latiniștii români sunt o colonie la Paris, activitatea lor din România îi arată drept o provincie în imperiu, care este tărâmul disciplinei pe care o promovează, studiile clasice. Dincolo de acestea, să observăm aportul școlii române de latiniști, în termen de reviste, publicații, structuri, dar și de instrumente de lucru ale clasiciștilor de pretutindeni, prin încrederea acordată de Jules Marouzeau.

Sincronia cu Occidentul pe care România și alte țări vecine o căutaseră în toate domeniile primește o lovitură brutală odată cu instaurarea regimului de „democrație populară”. Cu diferențe variabile între țările socialiste, perioadele de dezgheț permit reîntoarcerea la valorile occidentale – sau pur și simplu științifice –, printr-un *aggiornamento* în științele istorice, studiile clasice și epigrafie. Prin încercări repetate cu regimul și cu serviciile de supraveghere generalizată, prin tatonarea intereselor schimbătoare ale forurilor conducătoare,

⁸¹ Vezi analiza incontestabilă a lui S. Mitu, *Geneza conștiinței naționale la românii ardeleni*, București, 1997; pentru un aspect din scrierile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, vezi S. Nemeti, „Școala Ardeleană” și istoria provinciei Dacia, *C&C*, 20/1, 2025, 95-105.

⁸² Aceste fascinații sunt analizate în studiul important al lui F. Țurcanu, *Occident, Orient și fascinația originilor la Vasile Pârvan și Mircea Eliade*, *Studia Politica*, 2, 2002, 761-767.

dar și prin compromisuri felurite, antichizanții din „țările-surori” ale lagărului socialist au asigurat în doar câțiva ani revenirea la normalizarea nu numai a legăturilor cu Occidentul, dar și revenirea la normele occidentale, după un deceniu marcat de lungi absențe și aplicarea orbească a ucazurilor emise de politrucii, unii mai ignoranți ca alții⁸³. Deceniul de îngheț e urmat de o redeşeptare timidă, cu noi legături pe care le reactivează sau le sădesc mai ales cei formați în Occident, printre care D. M. Pippidi, franceza cunoscând acum ultima vârstă de aur, în perioada relativului dezgheț al regimului comunist; anii 1960 și parțial 1970 permit noi sinteze, axate pe revenirea la ideea latinității poporului român, sau mai degrabă a sintezei daco-romane, pe modelul galo-roman (dar nu lipsesc polemici despre „romanitate”), urmată de o nouă glaciațiune în a doua parte a regimului ceaușist, însoțită de promovarea autohtonismului, neoașismului, dacismului.

Precum istoricii medievali formați la Paris (Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu), latiniștii Herescu, Lambrino, Pippidi, formați la Paris, îndeosebi în cercul lui Marouzeau, sunt cooptați în mediul științific occidental, cu care întrețin legături strânse. Dincolo de aspectele strict disciplinare și de contribuția lor pe plan european, figurile de latiniști evocate aici mai erau, prin formație, prin temperament, prin convingeri, credincioși unui ideal clasic, unei normalități încercate de răscolirile totalitare, ajungând să predice un umanism în vremuri de barbarie, ale ambelor extreme, dreaptă și stângă, unii captivi în propria țară, alții aruncați în exil. Deși reiese omniprezența fundalului ideologic, mai șters sau mai strident – fie că e vorba de Pârvan, de Blaga, de Nae Ionescu, de legionari, de latiniștii noștri, sau de staliști –, nuanțările sunt importante, căci doar ele oferă o poartă de acces spre tendințele care irigau și remodelau epoca în care au trăit. Înainte să fie destrămat de frământările secolului XX, de destine personale diferite și de uitarea istoriei, latinismul interbelic funcționează de fapt ca o racordare la Occident, dar și la o lume savantă cu metodele (adică exigențele) și libertățile ei (adică necesitatea spiritului critic), iar exponenții săi apar conștienți de deschiderea necesară către modernitate și societate.

⁸³ Dar contextele și analiza nepărtinitoare nu trebuie uitate. Astfel, rolul unanim zugrăvit ca odios al lui Roller pentru istorie ar trebui reconsiderat și analizat fără patimă (în plus, originea evreiască a făcut din el un țap ispășitor ideal), și nu în cheia bolșevică în care este înfierat, neuitând faptul că în România nu s-a făcut niciodată *tabula rasa*, inclusiv în domeniul istoriei antice.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Bd. Carol I, Nr. 11, 700506, Iași, România
Tel.: 040/0232/201634, Fax: 040/0232/201156

ISSN: 1842-3043
e-ISSN: 2393-2961

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI